

A KÉT MOESIA LEGIOEMLÉKEINEK JELENTŐSÉGE ALSÓ-PANNONIA HADTÖRTÉNETÉBEN.

A marcomann háborúk daciai vonatkozásaival foglalkozva, akaratlanul is ki kellene terjeszkednünk azokra a leletekre, melyek Alsó-Pannonia területén a két Moesia legióival megannyi kérdőjelként sorakoznak elénk s melyeknek értelmezése csakis Dacia rokon leleteivel kapcsolatosan kisértethető meg. Mielőtt tehát a bonyolultabbnak mutatkozó daciai emlékesoport hadtörténeti magyarázatába fognánk, lássuk először is: hogy mikor s minő rendeltetéssel kerülhettek a Közép-Duna mellé a két Moesia helyőrségébe tartozó legiók eme képviselői?

A közfelfogás szerint a Krisztus után 166-ban kitört és tíz esztendőn keresztül szörnyűséges nyomort, pusztulást támasztó marcomann háborúk katonai mozgalmával hozza nagy általánosságban kapcsolatba ezeket a legioemlékeket, a nélkül azonban, hogy az időpontra nézve közelebbi meghatározásokkal rendelkezniék. A marcomann háborúk kitörését pedig általában a parthusok ellen L. Verus társasászár személyes vezénylete alatt részben a dunamelléki helyőrségből összeállított haderővel folytatott háború egyenes következményeinek minősíti a történetírás. Történeti igazság például: hogy a mi Dunántúlunk hasonfelét s a Szerémséget magában egyesítő Alsó-Pannonia egyetlen legiója: a legio II adiutrix (II. segédlegio) is 164-ben a parthusi expedícióba vonult, a mint a leg. VI. Ferratától áthelyezett Antistius Adventus pályafutásából megtudhatjuk. [*Leg(ato) Aug(usti) leg(ionis) VI. Ferrata et secundae adiutricis translato in eam expeditione Parthica.*] A parancsnok fényes kitüntetésekkel tért a háborúból vissza. (*Qua donatus est donis mili-*

taribus coronis merali, vallari aurea histis puris tribus, vexillis duobus. Aranykorona vár- és sánczvívásért s három dárdával, két zászlóval diszitetett hadi érem.)¹ (L. 201. l. ábráját.)

Könnyű elgondolni a határvédelem gyarlóságát, a mikor a Vácztól Zimonyig terjedő hosszú Duna-vonal a háttérbeli nagy vidékkel együtt rendes legiobeli csapatok helyett a hűségre, ki-próbáltságra össze sem hasonlítható segédcsoportokra jutott. Leg-kevésbé sem csodálhatjuk tehát, hogy a quad és marcomann népszövetség² 166-ban áttörhette ezt a határlánczot. De úgy látszik, az Alpok őrsége még gyarlóbb fokon állott ugyanakkor, mert a betörők képesek valának a Juli Alpokon is utat találni s le Aquileia vidékéig terjeszthették portyázásaikat, ott Opitergiumot (ma Oderzo Verona felé) is elhamvasztván.³

S Felső-Pannoniában sem igen vala kedvezőbb a helyzet, mert a fővárosból (Carnuntum = Deutsch-Altenburg) a leg. X. gemina (X. ikerlegio) vexillatiókat küldött szintén Cappadociába, melyeken Julius Marcianus consul s császári legatus parancsnokoskodott.⁴ Legatus Aug(ustorum) super) vexillationes in Cappa(do)cia.

Világos tehát, hogy itt is a leggyarlóbb békelétszámra maradt a Duna fontos őrvonala. Pedig Carnuntum a Morvamező kapujaként a Sudet-hercyniai vidéken összpontosuló marcoman-

¹ Cagnat, l'année épigraphique 1893, 88; tartalmazza egész carriera-jét (cursus honorum). CIL VIII. 18. 893. Numidiában Thibilisből (Hamman Mascutin fürdő mellett): *Pro salute G. Autisti Adventi Postum. Aquileai leg. Aug. leg(ionis) II adiutricis* = Aquileias G. Antistius Adventusnak a II. segédlegio császári legatusának üdvéért.

² Capitolinus, Vita Marci XII. 13. 3. Ammiani Marcellini quæ supersunt. (Ammiani Marcellinus fenmaradt iratai XXIX. 6, 1.) Quadorum natio ac Marcomannis Aquileia Opitergiumque excisum. A quadok és marcomannok által Aquileia és Opitergium feldulatott.

³ Capitolinus, Vita Marci XXVI. 1. (Marcus Aurelius császár élete.)

⁴ Corpus Inscriptionum Latinarum VIII. 7050. Dessau. Inscriptones latinæ selectæ 1102: [*P. Julio P. fil(io) Quir(ina) [Ge]mini Marciano [co(n)s(uli)]... leg(ato) Aug(ustorum) super) vexillationes in Cappa(do)cia* = P. Julius Marcianusnak a Quirina nemzetségből... consul a két császár (t. i. Lucius Verus és Marcus Aurelius) legatusa a Cappadociába küldött vexillatiók felett.

nek harcias törzseinek torkába esvén, ott kétszeresen súlyos feladatot képezett a határ gondozása.

Legkevésbé sem csodálhatjuk tehát, hogy 166-ban, a mikor a parthusok leveretésével az oda rendelt hadsereg is oszladozóban vala s a két Pannonia legiói visszatérőben valának, a határszéli népek, úgy látszik, nem látták tanácsosnak tovább halogatni a kétségen kívül tervezgetett és titokban előkészített támadást. Ennyiben tehát szó szerint igazolják az események az életírot, ki szerint mialatt a parthusokkal küzdöttek, bekövetkezett a marcomann háború. *Dum Parthicum bellum geritur, natum est Marcomannicum.*¹

Az illyricumi tartományoktól Galliáig az összes népek mozgásba jöttek. *Ab Illyrici limite usque ad Galliam conspiraverunt.*² Név szerint pedig: marcomanni Varitue, Hermunduri et Buri... hi... aliq³ cum Victualis, Sosibes, Sicobotes, Roxolani Battavuae, Halani, Peucini, Costoboci.

Ezek a népek azonban nem álltak közvetlen érintkezésben a pannoniai dunahatárral s legtöbbnek semmi része sem lehetett azokban a felháborító kellemetlenkedésekben, a mikkel a barbárok megnyerésére kevés súlyt helyező s hatalmi elbizakodottságukban, az ő megélhetési viszonyaikat lehetőleg nehezítő helytartók állandó ellenszenvet támasztottak akaratlanul is Róma ellen. Teljesen elfogadhatónak látszik tehát Rappaport⁴ abbeli

¹ Capitolinus, Vita Marci XII. 13.

² Vita Marci XXII. 1.

³ Domaszewski Alfred: Die Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 166—175 n. Chr. Neue heidelb. Jahrbücher V. 1895. Heft 2 121. lapja, 3. jegyzetében Pater Patricius f. 6 alapján (longobar)di Obisquere egészíti ki ezt a szöveghiányt, sőt Dio Cassius LXXII. 2 alapján Astingi cotiniquet is ajánl ide.

⁴ Bruno Rappaport: Die Einfälle der Gothen in das römische Reich bis auf Constantin. Leipzig, 1899. II. Die Vorgeschichte der Gothen und ihre ersten Zusammenstöße mit den Römern. Fejezet 13. 15. l. A régibb visszhangra nem talált írók: Kaspar Zeus: Die Deutschen und die Nachbarstämme. München, 1837. 402. l. — Müllenhoff: Deutsche Alterthumskunde II. 91. l. — Wiertersheim-Dahn: Geschichte der Völkerwanderung. Leipzig, 1880—81. I. 28., 133., 209. s köv. l. — Schiller: Römische Kaisergeschichte I. 2. Gotha, 1883. 642. l.

következtetése, hogy az időszámításunk kezdetén a Visztula tor-kolatától lassankint dél felé nomádizáló gótok bolygatták fel a középeurópai néptörzsek nyugalmi egyensúlyát annyira, hogy azok hullámtorlaszai utoljára a római birodalom határait kezdték ostromolni. A római kormány minderről édes-kevés sejtelemmel birhatott s mihelyt a szomszéd tartományokból mint a hirtelenséggel összetoborzott túlerő helyreállíthatá a Közép-Duna mellékén 167 tavaszára a nyugalmat, további eshetőségtől sem Pannonia, sem Dacia kormánya nem igen tarthatott.

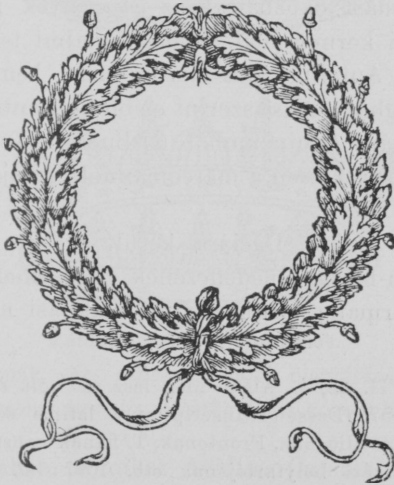
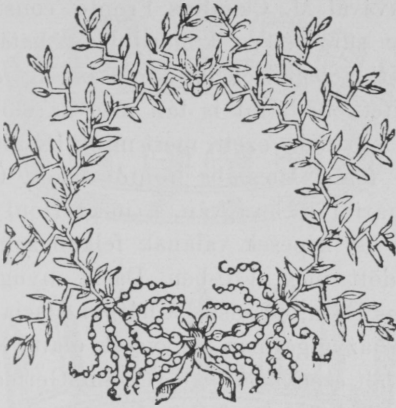
Máskülönben t. i. alig tartják vala megengedhetőnek 167 május 5-én az Alsó-Pannoniába tartozó auxiliaris lovasság és gyalog cohorták kiszolgált contingensének elbocsátását.¹ Hisz akkoriban már talán úton is valának a Tisza felvidéke felől azok a népek, a kik 167 nyarán Verespatakot² a körülötte virágozott aranybányászattal a daciai hadparancsnoknak tőszomszédságában kirabolhatták. A kellemetlen meglepetés ellenszerül Daciát a császári kormány hamarosan újjászervezé s az aranyvidék védelmét megkettőzteté.

Alig helyezik át azonban a Dobrudgeából erre a célra a legio V Macedonicát a mai Tordánál állott Potaisába,³ a határszéli népek a remélt meghunyászkodás helyett még nagyobb rajokban ismétlik meg a támadást. A római kormány a növe-

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum = rövidítve CIL III. kötete, 888. lapján. Római feliratok tára. A római szám a kötetet, az egyszerű szám a felirat számát jelöli. A lapot l. jelöljük.

² CIL III. 921. lapján a Verespatakon elfalazva talált viasztáblák legfiatalabb kelete 167 május 29. A viasztáblák (Cerata) elfalazói azonban már nem menekülhettek meg s így a rejtekhelyek is feledésbe kerültek, míg len az újabb idők bányamunkásait 1854-ben a véletlen ismét rájuk vezette.

³ Habár a legio legelső felirati emléke ott 195-ből való (CIL III. n. 905—1014. lap), azért Filow: Die Legionen der Provinz Moesia Klio. Sechst. Beiheft (1906) 77. l. igen meggyőzőleg beigazolja a leg. V. Mac. korábbi áthelyeztetését. Moesiában t. i. Marcus Aureliussal megszűnnek emlékei s 170-ben T. Valerius, a legio veteranusa és beneficiarus consularis, már Sex Cornelius Clemenstől, Dacia akkori helytartójától nyerte a CIL III. 7505. (Dessau, Inscriptiones latinæ selectæ 2311.) elbocsátását. Az illető visszament ugyan Træsmisbe (Jilica) a leg. V. Mac. táborhelyére, de csak házi tűzhelyéhez. *At lares suos.*

Római katonai kitüntetések.

Babér és cserkoszorú.

A felső *corona obsidionalis*. Csakis hadvezérnek és ostromolt vár felmentéseért járt. Az alsó *corona civica*, polgárság részére.

kedő veszedelem igazi kútfejét most sem ismervén fel, újból csak hatalmi eszközökkel próbált rendet teremteni. Daciát Felső-Moesiával közös helytartó alá helyezvén, a két tartomány had-

erejének színe-javával M. Claudius Fronto consul, bizonyára a császári kormány sürgetésére kimozdulván határaiból, büntető hadjáratot indított a legközelebbi szomszédság ellen. S a nagy gonddal előkészített hadjárat is tán még az előbbinél is keservesebb esalódást eredményezett, mert mint Domitianus idejében, a mikor 85—86 telén Mœsiába rontó dákok Oppius Sabinus tartományi helytartót is levágván, a megtorlóul kiküldött Cornelius Fuscus¹ is képesek valának felkoncolni. Ez a véres esemény ismétlődött meg 170-ben Dacia nyugati határán, a mikor M. Claudius Fronto consul, a három Dacia és Felső-Mœsia helytartója² is a jazyg-germán fegyverek alatt végsőig harczolva maga is hősi halált szenvedett. Ad versus Germanos et Jazyges postremum pro r(e) p(ublica) fortiter pagnans cecidet.³

Ezek az akkoriban kellően meg sem értett balsikerek óriás zűrzavart, kapkodást okozhattak az események indokairól tájékoztatlan császári kormánynál. A nagyhatalmi tekintély követelményei Marcus Aurelius császárt is arra kényszeríték, hogy Domaszewski meghatározása szerint elébb Carnuntumból (Deutsch-Altenburg), azután Aquincumból (Ó-Buda)⁴ a Dunán átkelve büntető expedíciót vezessen a marcomannok,⁵ majd a többi szomszéd népek ellen.

Csakhogy a mikor Daciára került a sor s a hadjáratot s már-már a cseh-morva medenczének Marcomannia s a Tisza-Duna köznek Sarmatia tartománynyá alakítási nagyszabású ter-

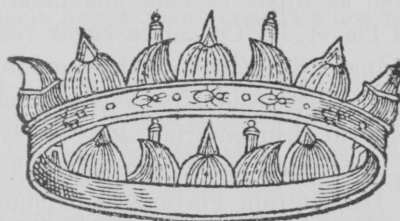
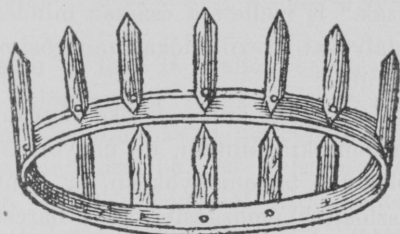
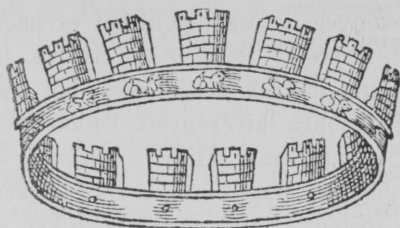
¹ Eutropius VII. 23, 4. Alább még lesz szó róla s ott mutatjuk be.

² CIL III. 1457 (Dessau: Inscriptiones latinæ selectæ. Válogatott latin feliratok. M. Claudiusnak, Frontonak, T. fiának consul, a három Dacia és Felső-Mœsia császári helytartójának stb. 1097: *M. C(laudio) Ti. filio Quirin(a) Frontoni, co(n)suli leg(ato) Aug(usti) pr(o)pr(aetore) trium Dac(iarum) et Moes(iae) sup(erioris)*).

³ CIL VI. 1377. Ligurio toldásaival. Dessau n. 1908, 25—28. sorai: A germánok és jazygokkal a birodalomért végsőig vitézül harczolva elesett.

⁴ Petersen, Alfr. von Domaszewski und Calderini: Die Marcussäule auf Piazza colonna in Rom. München, 1896. Mindkét átkelést szemlélteti.

⁵ Capitolinus, Vita Marci XXI, 10. Marcomannos in ipso transitu Danuvii delevit et prædam provincialibus reddedit. A marcomannokat területükre a Dunán átvonulva, leverte és a tartománybeliektől elrabolt zsákmányt visszaszerezte.

Római katonai kitüntetések.

Koronák, vár-, sáncz- és hajók megvívásáért.

Corona muralis, c. vallaris és c. navalis.

veit forgatá agyában, a mikor Avidius Cassius a keleti harez-
tären s a Duna mellékén vitézségével annyira kitünt helytartó
Armeniában a Marcus Aurelius halálhírével félrevezetett helyőr-
ség által magát császárrá kiáltatván, Marcus Aurelius kénytelen
vala 174-ben ott mindent abbahagyva odasietni.¹

¹ Vita Marci XXIV. 55: Voluit Marcomanniam provinciam, voluit
etiam Sarmatiam facere et fecisset nisi Avidius Cassius rebellasset. Mar-
comanniát és Sarmatiát is tartományná akarta szervezni s azzá is teszi,
ha Avidius Cassius lázadása ki nem tör.

Mindezt a szőnyegen forgó politikai és hadászati kérdések nagy jelentősége kedvéért itt csupán érintve, térjünk át most azokra az emlékekre, melyek a két Mœsiából Pannonia földjén megvívott eme harcokra kivezényelt legioosztályok állomásait és rendeltetését igazolhatják. Hisz a császár életirója szerint akkora vala a réműlet, hogy még a rabszolgákat is, miként a pun háborúban történt, önkénytes csapatokká szervezék, sőt a Dalmatiában és Dardaniában garázdálkodó latroneseket¹ is katonákka toborzák.² E mellett a császár minden oldalról nagy gondal legioosztályokat, vexillatiókat mozgósított a germán és marcomann háborúba.³

Az ilyen szedett-vedett önkényteseket ugyan nem vala tanácsos a kényesebb pontokra állítani, de nagyon is jó «töltelék» képezhettek azokban a tartományokban, a honnan a legiókból vexillatiókat (zászlóaljok) mozgósítottak a harcztérre. Az Italia ifjúságából szervezett legio II Italica és legio III Concordia azonban egyenesen az Alpok és Pannonia határországába oszlottak. Így a leg. II Pia et III Concordia egyes vexillatiói 170-ben Dalmatia fővárosának: Salonának (Spalato) erődítési munkálataiban is részt vettek. A két legio kirendeltsége⁴ ugyanis P. Aelius Augustianus centurio frumentarius leg. II Traianæ vezetése alatt CC római lépés falat emelt, míg ugyanakkor a cohors I miliaria (ezeres) Dalmatarum Fortunatus tribunus alatt DCCC római lépésnyit épített egy toronynyal.⁵ A leg. III Italica zöme

¹ A latronesek alatt nem közönséges útonállókat értettek, hanem felkelőket, lázadókat kicsinyelte rablókká a rómaiak nagyhatalmi fel-fuvalkodottsága.

² Capitolinus, Vita Marci XXI. 6: servos quem admodum bello Punico factum fuerat, ad militiam paravit, quos voluntarios exemplo volonum appellavit, latrones etiam Dalmatiæ atque Dardaniæ milites fecit. A latronesek nem közönséges útonállók, hanem lázadók, határvillongók.

³ Vita Marci XXI. 8: Omni præterea diligentia paravit legiones ad Germanicum et Marcomannicum bellum confecit. Mindenfelől szorgos gondal legiókat szervezett a germán és marcomann háborúba.

⁴ CIL III. 1980. Spalatóban . . . vexillationes leg II Pia | et III Concordiæ ped(es) CC. etc. = kerekszámban 59.₂ f. méter.

⁵ CIL III. 1999 . . . muri p(edes) DCCC | in his turr(is) una = 800 (római) lépés hosszú fal egy közbeeső toronynyal. Ez kerekszámban 236.₂ f. m-nek felel meg. Egy r. pes = 296 mm.

azonban felvonult a Brenner alá s parancsnoksága Tridentinumba (Trient)¹ helyezkedett Italia védelmére, miként már Rætia és Noricum elfoglalásakor² is történt.

Ez alatt a leg. II Italica törzse a közép Dunához menetelt s épen Aquincum szomszédságában Batta (Matrica) Kliszak nevű castrumában hagyta ránk LEG·II·ITA leg(io) II Ital(ica)³ jelzetű bélyeges tégláit, a minők még Noricumban⁴ jelentkeznek. Ezek a bélyegnyomatok épen azért nem egykorúiak a IV. század Pannonia Valeriájából jelentkező s a duxok neveit is feltüntető bélyegekkel.⁵

De még talán a leg. II Italica osztagainak bevonulása előtt rászorult különösen a rendkívül kevés fegyveres erővel maradt Alsó-Pannonia mindjárt a marcomann quadok 166-beli betörése után az ide közelebb eső Felső-Moesia támogatására. Így kiválóképen az Aquincummal szomszédosnak mondható Singidunumban (Belgrád) feküdt, leg. IIII Flavia (a IV. flaviusi legio) tartalmilag és számbelileg egyaránt igen nevezetes és tanulságos emlékeit hagyá reánk erre az időre mutató kirendelt-segeinek.

A leg. IIII Flavia már nevéből láthatólag a Flavius háznak, s név szerint épen Vespasianusnak köszönheti alapíttatását; de nem vezényelték azonnal Moesiába, miként a régibb felfogás tartja, hanem Dalmatiában kezdte meg első szolgálatát.⁶ A tájékoztató bizonyítékokat ez irányban a serajevoi múzeum lelkes

¹ CIL V. 5036.

² Mommsen magyarázata CIL V. 5027 hez.

³ CIL III. 10662. Ephemeris epigraphica II. n. 770*a*), *b*) a Nem. Múzeumban; *c*) Ercsiből a székesfehérvári múzeumban; *d*) a szombathelyi múzeumban.

⁴ CIL III. 5757.

⁵ CIL III. 4656.

⁶ Carl Patsch: Römische Mittheilungen IX. 1894. évf. 233. I. és Archæologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte Dalmatiens. Wissenschaftliche Mittheilungen aus der Hercegovina und Bosnien. VII. 79. laptól. — Beuchel: De legione Romanorum I. Italica. Dissertatio. Lipsiæ, 1903. 52. lap. (A rómaiak I. itáliai legiójáról. Értekezés.) — Ritterling: Die Anfänge der Provinz Mœsia. Jahreshefte des österr. archæol. Instituts VII (1904). Beiblatt 36.

custosának: Patsch Károlynak és társainak köszönhetjük, úgy hogy ma már a legio dalmatiai szolgálati köréről is tájékozva lehetünk. A rómaiak Dalmatiája a mai Bosznia és Hercegovinán túl K-re Belgrád közeléig terjedvén a Száva utolsó könyökhajlatától fordult délre. Ily módon Szerbia nyugati pereme, a novibazári Szandsák is odaszámított s a Kragujevac táján délre futó országhatár Priznen és Diakova közt érte el a Sár Dag (Scardus mons) gerinczét, melyről nyugatra fordulva Skutaritól délre a mai Albániában a tengerhez csatlakozott.

Mínthogy a tartomány legióiból a leg. VII Claudia, mint látni fogjuk, Krisztus után 62-ben Moesiába került s társa a leg. XI Claudia Nero halála után 69-ben a császárválasztó harcok színhelyére távozván, onnan többé nem is tért vissza, Vespasianus ekkor az újonnan szervezett és róla nevezett leg. III Flaviára) bizta Dalmatiát, mert még nem látta tanácsosnak legio nélkül hagyni a rendkívül szirtes tartományt. A legio törzse Knin felett Gardun és Dolac közt Burnumban feküdt, a hol a legio zászlaját is őrizték. Itt került elé ugyanis a legio aquiliferének sirköve. CIL III. 14. 995: *P. Carsidio | o P. f. Gal. Calvo Lugd(uno) aquilifero | leg III F. f. ann(is) XLI stip(endis) XXI X | h(ic) s(itus) e(st)*. Az odavaló castrum legiobélyegeit a Kninben működő régészeti társulat hozta volt még 1898-ban napfényre. Burnumtól tovább a hegyhát felé sorakoztak az őrségek s 12 km-re Smrdeljben akadt Marun, a knini múzeum öre, fűtőkemencze-csőveken a legio III F. F. bélyegeire. Még odább Gornji Miknál 1885 óta bírja a zágrábi múzeum azokat a legiobélyegeket, melyek az ott feküdt Andetrium¹ romjaiból kerültek elé. Patsch² ezeket is burnumi gyártmányoknak nyilvánítá, holott a Promonán odavezető út is igen hosszú ilyen teherszállításra s a legio vexillatiója bizonyosan talált ott is felhasználható nyers anyagot.

¹ Vjestnik 1886. évf. 25. l. Fig. 53. Innen Patsch, Wissensch. Mitth. aus Bosn. und Hercegov. VII. 80. l. u. Fig. 53. Egy töredék Llubiciótól, Vjestnik 1880. évf. 76. l., tévesen csak GII, mert az is (le)GII(II FF) vala. Innen Patsch, Wissensch. Mitth. VII. 80–81. l. Fig. 54.

² Patsch, Wissensch. Mitth. VII. 81. l.

Salonából, Dalmatia fővárosából is bírjuk a legio egyik katonájának sírkövét (mil(es) legionis) IIII F(laviae) f(elicis).¹ Patsch nem veszi ezt a legio helyőrségének feltétlen bizonyítékául, mert szerinte Victor, a megboldogult fivére és emlék készíttetője Burnumból is odavihette a hamvaikat.² Csakhogy Salonában (Spalato) Krisztus után 66 előtt³ a leg. VII és leg. XI⁴ Cl. s a III. század első felében a leg. XIV gemina Martia victrix s még később a leg. I Italica egyes osztagai állomásoztak. Nem lehetetlen e szerint, hogy a leg. IIII F. f.⁵ azon rövid idő alatt, míg Vespasianus és Domitianus alatt Dalmatiában⁶ állomásozott közeli főhadiszállásáról a tartományi székváros védelmében ép úgy részt vett, mint a ravennai hajóhadról (classis ravenata) igazolhatjuk. Ennek a mæzeiusokból⁷ alakított centuriojából 25 év után fegyver alól mentesített századosa (centurio), Plator⁸ t. i. épen Salonában nyerte meg elbocsátó okmá-

¹ CIL III. 2021. Bull. Dalm. XIV. 161. n. 92. — Patsch, Wissensch. Mitth. VII. 82–83. Fig. 56 a Bulictól a spalatói múzeum igazgatóságától nyert fényképről.

² Patsch, ugyanott 82. l.

³ Domaszewski: Die Dislocation des römischen Heeres im Jahre 66 n. Chr. Rheinisches Museum XLVII (1892) 213. l.

⁴ Hirschfeld a Corpus I. Lat. III. 1476. lapján.

⁵ CIL III. 2015., 2029. (Mommsen: Corp. III. p. 282. és Trommsdorff: Questiones duæ ad historiam legionum Romanorum spectantes. Dissertatio. Lipsiæ, 1896. 55. l. n. 25. Két a római legiók történetére vonatkozó kérdés. Leipzigi doktori értekezés.) CIL III. 2035. (Vesd össze 1030. l.) és J. Jung: Fasten der Provinz Dacien. XXXIX. CIL III. 2066. (Vesd össze 1030. l.) CIL III. 6549. (Vesd össze 1510. l.) Bull. Dalm. XIV. 81. l. n. 45.

⁶ Mommsen: CIL III. 283. l. — Ballif-Patsch: Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina I. 58. l.

⁷ A mæzeiusok törzse a Krisztus után 6–9 közt megvívott szabadságharcokban is vitézül viselte magát s később a ravennai flottába sorozott legénységen felül meg három cohortával járult a római segédsapathoz. Így Felső-Germaniából Wiesbadennel Aquæ Mattiacében, (Brambach Corpus Insc. Rhenarum 1518 feliratán), egy Mæzeius a coh. V. Dalmatorum. Mauretania Cacsensisben (Africa, Cherchel), a CIL VIII. 9377: *equus Mæzeius coh. VI. Dalmatorum turmae Liconis* és CIL VIII. 9384. ugyanott; *natione Mæzeius equus coh. VII. Dalmatorum*.

⁸ A Salonában talált elbocsátó oklevél CIL III. D. VII–VIII² 71

nyát (diploma honestæ missionis), mely neki és családtagjainak is polgárjogot biztosított. Ilyenformán rájövünk arra is, hogy a ravennai hajóhadnak épen dalmatiai illetőségű osztályai miért osztozának a szárazföldi haderő érzelmeiben s miért támogatták utóbb Vespasianus pártját? Sőt Plator centurio az elbocsátott legénységi veteránusokkal Pannoniába küldetvén, ama városok valamelyikében telepedett le, melyek épen Vespasianus veteránus coloniái. Ilyenek, nevük után ítélve: a colonia Flavia Siscia (Sziszek),¹ és col. Flavia Sirmium (Mitrovitz),² mind Dalmatia szomszédságában s a Száva mentén.

Jó messzire dél felé a mai Hercegovina kerületi Trebeza-völgyén Humacnál, a rómaiak Bigestejében is állomásozott a legio III Fl. valamelyik osztaga. Ott is találni bélyegét (LEG·III F) s habár más lelete idáig nem akadt, alig hihető, hogy a távol Smrdeljiből szállították volna az építő téglát oda.³ Az Adria északi partvidékéről Q. Clodius Ambrosius és C. Titius

április 5-ről kelt: *Imp. Caesar Vespasianus Aug veteranis, que militaverunt in classe Ravennate sub Sex Lucillo Basso, qui sena et viginti stipendia aut plura meruerunt et sunt deducti in Pannoniam, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum dedit et connubium . . . Platori Veneti f. centurioni Mæzeio.* Vespasianus császár a ravennai hajóhad ama veteránusainak, kik. *Sex. Lucillus Bassus* alatt 25 s több esztendeig szolgáltak és Pannoniába vitetnek s kiknek névsora alább következik úgy maguknak, mint örökösöknek polgárjogot és házassági engedélyt ad. Platornak, Venetus fiának, a mæzeiusok százada századosának. T. i. neki szólt az „obsit”, a *diploma honestæ missionis*. Lásd Cichorius cohors cikke Pauly Wissowa, Sonderabdruck 27. l. Patsch, Die Mæzei. Wissenschaftl. Mitth. VII. 54—62. l. Plinius, Natur. Hist. l. III. 142 nagyon hatalmas dalmata nép vala, mely 269 decuriát (nemzetséget) számlált.

¹ Már Pliniusnál colonia Naturalis Historiæ libri III. 25. Flavia jelzőjét említik CIL III. 4471, 11029 s talán 3951. Később Septimus Severusról Septimia: CIL III. 4193. és 10836. s col. Septimia Siscia Augusta 3979, 3976. Brambach, Corpus Inscriptionum Rhenarum 464.

² CIL III. 74281. Flavia Sirmium 3320; colonia Sirmiensem 3230, 3243, 6441, 10249. col. Sirm(iensis) 12740. colonia 3342, 10280. Mert Flavius akkor tán a tribus Quirinába tartozott. (CIL III. 3685, 4191, 10226.)

³ Wissenschaftliche Mitth. aus Bosnien-Herzegovina. III. 526. innen Pauly Wissowa, Realencyclopædie Bigeste cikk 469. hasáb. Patsch, Wissensch. Mitth. VII. évf. 81. l. Fig. 55.

Hermeros nagy téglagyárosok¹ készítményei ugyan egészen a Trebeze völgyéig forgalomban valának; de a legiók nem üzhettek ilyen vállalati szállításokat. A leg. III Flaviának Dalmatia többi partjain, így *Nedin* Gradinojában (*Nedinum*) (CIL III. 2864—9960.) *Javolenus Priscus* helytartó és *T. Fl. Pomponianus legatus* (*Salona* 2029) emlékkövei csakis ranglajstromuk során említik a leg. III Flaviát; de legkisebb támpontot sem nyújtanak ottani állomásozásuk megállapításához s különben is jóval későbbi időket képviselvén, itt figyelembe nem jöhetnek. Ép oly kevésbé számítható a legio dalmatiai állomásjelzői közé a legio egyik veteranusának² *salonai* siremléke, mert hisz a veteranusok a legio táborán kívül kereshették boldogulásukat. Ez a siremlék azonban annyiban mégis figyelemre méltó, hogy szövegezésénél fogva abból az időből származik, a mikor a leg. III Fl. még nem hagyta volt el Dalmatiát.

A leg. III Flavia gyérszámú emlékeinek tanúsága szerint igen rövid ideig feküldhetett Dalmatiában s habár az áthelyeztetés idejét egész szabatossággal igazolni még nem tudjuk, a harczi események kombinálásával 86-ra határozódik az. Ebben az emlékezetes esztendőben ugyanis a dákok által felkoncezolt *Oppius Sabinus*nak, *Moesia* helytartójának megbosszulására a rómaiak hatalmas sereget összpontosítottak *Moesiában*. Az akkoriban ott állomásozó leg. I Ital., V Alaud., V Maced. és VII Cl. vehettek részt a táborozásban.³ Csakhogy a nagy reménykedések közt megindult hadjárat is újabb kudarcot hozott Rómának. Pedig a gárda parancsnoka: *Cornelius Fuscus*, tehát a császár személye után következő generalissimus, a kit nyílt csatába ez időtájt nem is igen bocsátottak, intézé a vezényletet. De a dákok furfangja s főleg az *Alduna* mocsaras területén való biztos tájékozódása ez alkalommal is túlszárnyalta a rómaiak régi sablonos

¹ Glasnik 1896. évf. 193. l.

² CIL III. 2004: *M. Antonius M. f. Ser. Surus veteranus leg. III F. f. stb.* Patsch, Wissensch. Mitth. VII. 83. lapján, Fig. 57, Bulič spalatói múzeum-igazgató fényképével közli.

³ Filow Bogdan: *Die Legionen der Provinz Moesia Klio. Beiträge zur alten Geschichte.* Leipzig. Sechtes Beih. 1906. 39. l. A felirat igazolását lásd a 47. és 53. lapokon.

hadi taktikáját s nemcsak a hatalmas parancsnok maradt a harctéren, de egy egész legio is ott veszett. Eutropius tartózkodás nélkül meg is írja¹ a gyors egymásutánban bekövetkezett kettős vereséget, melyet Orosius² szerint Tacitus merő hazafiságból kedvezőbb színben igyekezett feltüntetni.

Diurpanes dák király eszélyessége tehát ez alkalommal is meghiúsítván a rómaiak tamadását, a római hadvezénylet megfélelő seregszaporítás nélkül nem folytathatván a háborút, ekkor következett be egy új legio mozgósításának további lehetősége. Hogy tényleg egy legio ment tönkre s annak sas jelvénye is az ellenség kezeibe került, azt Dio Cassiusnak Trajan 101-beli győzedelmi zsákmányára vonatkozó feljegyzése is megerősíti. Akkor ugyanis a Cornelius Fuscustól elrabolt hadi zsákmány közt különösen fontos vala a sas (το σημεῖον),³ a legio zászlójelvénye. Világos tehát, hogy csak egy legióról van szó s az éppen a leg. V Alauda lehetett, mely 86 után nem szerepel többé. A helyzet kényszerűségéből önkényt következtethetőleg ennek pótlójául nem szolgálhatott a leg. II adiutrix, melynek egyik századosa: T. Cominius Severus Sirmiumban (Mitrovitz) elékerült sírkövéből olvashatólag Domitianus dák háborújában (bello dacico) hadi kitüntetésben (dona militaria)⁴ részesíté, a császár első

¹ Eutropius VII. 23, 4: a Dacis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus . . . cum magnis exercitibus occisisunt (= Oppius Sabinus consul és Cornelius Fuscus seregük nagy részével a dákoktól levágattak).

² Orosius VII. 10, 4.

³ Dio LXVIII. 9, 3: ὁ δὲ Τραιανὸς . . . τὸ ἐπὶ τοῦ Φούσκου ἀλὼν εἶρε.

⁴ CIL III. 10224. Sirmium Mitrovitz: *T. Cominius T. f. Volt. Seve | rus Vienna (centurio) leg(ionis) II. Adiutric. | donis donat. | ab impr | Caesare | Aug. bello Dacico torquibus armillis | phaleris corono val | lari | visit ann XXXV. T. Caesarinus Macedo | procurator) Aug(usti) her(es) | et test(amento) p(osit)*. Cominus Severus Viennából Gallia Narbonensisban az allobroxok fővárosa), a II. segédlegio századosa a dák háborúban nyaklánczokkal, karpereczekkel, érdemrenddel és sánczvivásért járó koszorúval a császártól kitüntetve. Élt 45 évig. T. Caesarinus Macedo császári pénzügyigazgató mint végrendeleti örökös állította. Hogy éppen Domitianus dák háborújára vonatkozik a császár nevének körülírásos kifejezéséből: imp(erator) Cæsar Aug(ustus) következik. A megvetésre ítélt császár nevét ugyanis elhallgatják az emlékek és Domitianusra hasonló körülírással vonatkoznak még CIL III. 521. (Dessau 990) a Baalbekből elékerült fel-

éveiben még Britanniában állomásozott. Hogy onnan már Oppius Sabinus katasztrófája után leérkezhetett volna a mai Dobrudgeára Adamklisihez¹ határozódó csatatérre, az a nagy távolság miatt alig feltételezhető. Így a leg. II adiuatrix alig vehetett részt a 86-iki első csatában s a leg. I adiuatrix sem igen juthatott abba, a mint Ritterling³ vitatja. Annál valószínűbb, hogy Cornelius Fuscus táborához az egészen kézügyében feküdt leg. IIII Flaviát

irat; Mommsen, Sitzb. der Akademie. Berlin, 1903. 817; Revue archæolog. 1903. II. p. 467. n. 368; Téglás G., A baalbeki felirat. Erd. Múzeum 1904. Ilyenek a CIL XIV. 3612; Dessau 1025. Tibar fol. ab imp. Aug. III. 6818; Dessau 1017. Antiochia Pisidiából IV. 3356; Dessau 2710. Veronából a bellum Germanicumban. VI. 798; Dessau 1448. X. 135; Dessau 2719. Potentiából. VI. 1626; Dessau 1385.

¹ Gsell: Essai sur le règne de l'empereur Domitian. Paris, 1893. 214. l. a hunyadmegyei Vaskapú alá Tapæ és Sarmizegetusa közé helyezi Fuscus veszedelmét. Brandis. Pauly Wissowa, Real Encyclopædie IV. 1966. a verestoronyi szorosot jelöli a veszedelem színhelyéül, a hol az erdős vadon és szirtes alakzat bő alkalmat nyújthatott az ilyen meglepetésekre. Cichorius Conrad: Die römischen Denkmäler in der Dobrudgea. Berlin, 1904. 19. l. a Tocilescu által Adamklissiben felfedezett, s az elesettek neveit is tartalmazó emléktáblára (CIL III. 14214.) támaszkodva ide helyezi a pusztulást. Ő két csatavesztést állapít meg. Először a daciai hegységben, s épen a verestoronyi szorosban szenvedett volna Fuscus vereségét, s azután a Dobrudgea mocsaraiban kerítették be, miként Varussal történt volt a teutoburgi erdőségben. Ezt a nézetet képviseli Tocilescu is a Bonndorf és Nieman társaságában írt Das Monument von Adamklissi, Tropæum Trajani, Wien s az 1895-ben Dumba Miklós költésén kiadott nagy művében Studnitzka is ezt követi Tropæum Trajani, Leipzig, 1894. Ily értelemben szoltunk a kérdéshez: A dobrudgeai emlékek jelentősége Dacia történetében. Századok 1905. XXXIX. 4. füz. 320—324. l. Domaszewski ezt a felfogást visszautasítja Rheinisches Museum LX. 1905. 150. l. A kérdésnek többi nagy terjedelmes irodalmára Furtwängler és Petersen cikkére nem terjedhetünk itt ki.

² Ritterling: De legione Romanorum X gemina. (A X. római legióról.) Dissertatio. Lipsiæ, 1885. 75. lap. Zur römischen Legionsgeschichte am Rhein. Westdeutsche Zeitschrift. Trier. XII. 1893. 118. l. és Die Anfänge der Provinz Mœsia. Jahreshefte der österr. archæol. Instituts. VII. Beiblatt, 27. l. 5. jegyzetéhez.

³ Ritterling szerint Jahreshefte VII. Beibl. 36. ez a hat legio állott volna már Cornelius Fuscus rendelkezésére. I Ad., I Ital., II Ad., V Alauda, V Maced., VII Claudia.

mozgósították Dalmatiából, a hova aztán nem is tért vissza többé, hanem a megsemmisült leg. V Alauda pótlására itt maradt, minthogy 86-ban Domitianus consularis jelleggel szervezé a két Mœsiát s így Mœsia inferiorban is két legiónak kelle állnia. Ily módon Filow Bogdán¹ meghatározása értelmében a leg. III Fl. 86-ban már Singidunumban² (Belgrád) állott, mint a leg. VII Claudia lennebb Viminatiumban (Kostolac).

Minthogy pedig Domitianus személyesen szintén lenn vala az Aldunánál s a főparancsnokságot épen a gárda parancsnoka töltötte be, a 86-iki emlékezetes hadjáratban, nagy hihetőség szerint, a gárda is részes vala, habár annak határozott felirati documentumát még nem bírjuk.³ Pannoniában akkortájt csakis két legio: a leg. XIII gemina (mely Trajan alatt Daciába került) s a leg. XV Apollinaris állomásozván, ott nem igen vala tanácsos az amúgy is gyenge helyőrséget még tovább gyengíteni s így legfeljebb egyes vexillatiók mehettek át Domitianus vállalatainak támogatására. A leg. II adiutrix pedig csakis 88/89-ben érkeztetett Domitianus második dák háborújába, a mint már a kitüntetett sirmiumi százados Cominius Severus siremléke segítségével is konstatálhatjuk s ekkor táborozhatott Acumincumban is, a hova Ptolemæus II. 15, 3. táborát helyezi.⁴

¹ Bogdan Filow: Die Legionen der Provinz Mœsia Klio. VI. Beih. 40. l. és 44. l.

² Ritterling: Inschr. aus Baalbek. Österr. Jahreshfte. 1904. Beibl. 23. laptól.

³ Mommsen CIL III. 482. lapján.

⁴ Gündel: De legione Romanorum II adintrice. Dissertatio. Lipsiæ, 1895. 41. lap azt véli, hogy Ptolemæus Acumincuma tulajdonképen Aquincuma olvasandó. Filow Trajan korára elfogadja Acumincumban a leg. II adiutr. (Die Legionen 41. l. 2. jegyzet) a minthogy Ad Flexumban (Magyaróvár) is a leg. XIV Gem. jelzi Ptolemæus II. 14, 3. a mi ott Trajan korára igazolható. Lásd Domaszewski fejtegetéseit CIL III. 2191. lapján. Fröhlich Róbert (Acumincum vidéke és a régi pannoniai limes. Arch. Ért. 1892. 33—44. és 115—128.) megállapítván, hogy Acumincum Szurduknál és Szalánkemennél feküdt, hová a CIL III. 416. lapjára Mommsen a Tabula Pentingerianán a Taurunumtól (Zimony) jelzett XXXI római mfd alapján helyezé, a leg. II Adiutr. táborát Sirmium fogadja el s elnézésnek tulajdonítja, hogy Ptolemæus a legio nevet Acumincumhoz írta.

A legio egyik osztagának a Száván felfelé Sirmiumba, a mai Mitrovitzhoz kelle vonulnia. Sirmium időszámításunk kezdetén római uralom alatt állott, mivel Krisztus után 6-ban, a mikor a *breucok*¹ lázadása kitört, először is Sirmiumot ostromolták meg. Az is bizonyosnak látszik, hogy a Tacitus Annaleseiben,² a mai Oberlaibachnál Nauportus környékén folyt hadgyakorlat közben Krisztus után 14-ben a centuriók kegyetlensége s a zsoldfizetés pontatlansága miatt keletkezett katonai lázadás kapcsán említésbe jövő három legioból egyik és pedig a leg. VIII Augusta) épen itt állomásozott. Ezt a legio azonban gyaníthatólag³ Claudius császár 43-ban Britanniába mozgósította volt innen. Csakhogy a legio a britek leveretése után mindjárt 46-ban, miként azt Filow Bogdan,⁴ Moesia legioinak monographusa kifejtette, az Alduna mellé került. Tacitus 69-ben név szerint is oda sorolja. Sirmium illetésképen Vespasianus trónra léptekor 70-ben semmiesetre sem bírt legióval s annyira elrómaiásodott, hogy mint említők is, épen Vespasianus törvényhatósági joggal felruházott várossá emelte. Sirmium, mint a noricum Atrans felé (St. Oswald postaház) a Száva mellett s az Alpokon át *Augusta Rauriacum* (Augst Basel mellett), valamint *Lauriacorumba* (Lorch az Enns-torkolatnál) s a dalmatiai útvonalak csomópontja,⁵ a hova az Aquincumból (Ó-Buda) kiinduló dunaparti út mérföldmutatói is számítják a Frusca Gorán a távolságot, különösen rá vala ebben zavaros időszakban szorulva a katonai védelemre. Legkevésbé sem lepheti meg tehát a kutatót a legio III Flaviának innen elékerült eme hármas bélyegváltozata:⁶

¹ Dio Cassius, 55, 29.

² Tacitus, Annales I. 39.

³ Ezt következtethetjük a Corpus XI. 6133. felirata utalásából.

⁴ Bogdan Filow: Die Legionen der Provinz Moesia. Klio VII. 1906. Sechstes Beih. annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy Tacitus Annalese XV. 6. tévesen írja Germaniát Moesia helyett, mert Germaniában a legio nem volt.

⁵ CIL III. Supplementum Pannonia térképe Kiepert Richard és Henrichtől. Tab. VII.

⁶ CIL III. 10664. a), b), c) a zágrábi múzeumban. a) Ljubić Viestnik II. 74. l.

- a) LEG III FL P · C = *leg(io) Fl(avia) p(ia)*
c(onstans).
- b) LEG III FL CA ST = *leg(io) Fl(avia) c(uram)*
a(gente) St . . .
- c) LEGIO III FL SC ER = *l(egio) III Fl(avia) s(sub)*
c(ura) Er . . .

Ezek a vexillatiók itt a város erődítésével is hasznosíták, a jelekből következtethetőleg, magukat.

Sirmiumból ÉNy alig 48, illetőleg 50 római mfdre (74 km) Vinkovcenél (Cibalæ, Cibalis, Cibalis civitas) az út egyfelől Mursa (Eszék)-Aquincumnak, másfelől Ny Siscianál (Sziszek) és DNy Marsonianál (Bród) a szávavölgyi világútba szolgáló szétágazást a leg. III F. f. szintén ekkor szállhatta meg. Ennek tanubizonyosága ott *M. Herenimus centurio leg(ionis) III Fl(aviae) cohortis quintae hastatus posterior* sírköve.¹ Az illető tehát az ötödik *cohortis* utolsó centuriojának századosa vala, a kit *centurio hastatus posterior*-nak neveztek. És Domitianus 86-ban a sueb sarmata népekkel felmerült háborúja idején elébb Aquincumba, majd onnan a dákokkal vívott harcok színhelyéhez közelebb Sirmiumba helyezé a legiót. Sirmiumban tényleg a legiónak Domitianus dák háborújában kitüntetett egyik századosa² emlékezetes. Sőt a legio Trajanus dák háborújába is mozgósítva vala s Dunapentelén (Intescisa) egy Daciába vágyakozó (*desideratus in Dacia*) fegyverese végezte életét.³

A leg. XI Cl. és a vele együtt említésbe jövő leg. X geminának bőven akadhatott teendője Trajanus dák háborúi folyamán

¹ CIL III. 13360. Vinkovcén a Német-utczában a Riesel-telken találta Brunšmid zágrábi tanár. Viestnik XIV. 34. l. rajzzal. Felül a centurio szakállas és tógába burkolt alakja, övében irattekercs, jobbujában a fenyítéket jelképező venyigevevessző (*irtis*). Balkeze kis ujján gyűrű. Jobbra-balra kis fu áll.

² CIL III. 10224. Ljubić Viestnik XII. 1890. p. 1. tab. I. Már bemutatattuk.

³ CIL III. 3336.: . . . *in q(uon)d(am) armat(ura) leg(ionis) II. ad. stip(endiorum) XVI of[r]riundus ex regione Bassianensi desideratus in Dacia . . . qui vixit ann(os) XXXVIII. Scpt(imius) Maxim(us).* Bassiana civitas Petrovaé s Mitrowitz mellett.

is. Hisz ha egyéb elfoglaltatásuk tán nem akadt volna is, a csapatzállítás, élelmezés súlyos feladatai rájuk, mint a Duna-mellék helyőrségének helyettesítőire nehezedének s a dákok szabadságharczával erősen rokonszenvező szomszédságot is alighanem vasmarokkal kelle akkor itt kezelgetni.¹

Aquincumhoz közelítőleg Székesfehérvárnál M. *Pacilius* Rufus centurio leg. III Fl.² jelzi, hogy a Balaton két oldalára megfigyelő-állomást létesített a legio kirendeltsége. Míg lennebb *Sopianae* (Pécs) a Balaton két sarkára irányuló út csomóján M. *Ulpius Marcellus b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) mi(les) leg(ionis) III Fl(aviae)*³ képviseli a legiót. Ez a beneficiarius azonban nem számítható a hadi állományhoz, minthogy az utak gondozására s a posta ellátására egyénileg képesült legionariusokat⁴ egyszerűen kivezényelték erre az adminisztrationalis teendőre. Máskülönb a beneficiarius consularis a marcomann háborúk korát képviseli Pécsen is.⁵

A háború folyamán Alsó-Pannoniába helyeztetvén, ezzel a tartomány is megnyerte a *consularis* czimű helytartóságra jogosító legioállományt, habár véglegesen csak *Caracalla* idejében

¹ CIL III. 3336. az illető Mitrovic mellől a mai Petrovectől Bassianéből való (ex regione Bassianensi) . . . Töredék: *in q(on)d(am) arma(t)wa) leg(ionis) II adutricis stip(endiorum) XVI o(r)jundus ex regione Bassiani desideratus in Daciam . . . qui vexit ann(os) XXXIII Sept(imus) Maxim(us)*.

² CIL III. 10337. Ephemeris epigraphica IV. n. 426. Székesfehérvár Paur István házában töredék. Felső szeme letört *leg(ionis) III Fl(aviae) ff(elicis) | stip(endis) VIII | M. Pacili | us Rufus | centurio | eius. M. Pacilius Rufus* a legio centuriója ugyanazon legio egy másik ismeretlen rangú tagjának síremléket állított. Az illető rangja, neve kicsorbult s összesen csak 9 évet szolgált.

³ Corpus III. 15149. dr. Horváth A. ügyvéd házában Pécsen *J(ovi) O(ptimo) M(aximo) M. Ulpius Marcellus b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) v(otum) s(olvit) n(iles) leg(ionis) III fl(aviae) ff(elicis)*.

⁴ Alfred v. Domaszewski: Die Beneficiarpforten und die römische Strassennetze. Westdeutsche Zeitschrift XXI. 159.

⁵ Alfr. v. Domaszewski: Die Chronologie des bell. Germ. et Sarm. 166—175. n. Chr. Neue heid. Jhrb. V. 2. 114. l. 6. jegyzet utalásul a CIL III. 10662. a Battanál (Matria) jelentkező és LEG · II · ITAL (ica) bélyegekre. Vesd össze Filow: Die Legionen 17. l.

emelkedett a tartomány erre a rangra, a mikor t. i. *Brigetio* (Ó-Szőny) is Alsó-Pannoniához osztatván, ily módon a legio I adiuatrix is ennek helyőrségéhez számított.

A leg. III Flavia pécsi képviselője tehát, mint kifejtők, habár nem tartozott is a rendes hadi állományhoz, külön szolgálatra történt elvezényeltetését mégis az Aquincumban helyettesítő legiotörzstől számíthatjuk.

S a milyen gondosan megszállotta a leg. III Flavia az Aquincumból délre irányuló útvonalak csomópontjait, épen olyan, sőt talán még nagyobb szigorúsággal őrködött a felfelé s így az ellenséges szomszédság közelébe vezető vonalon is. Ennek egyik jelentős tanubizonyosságául az Aquincumból É-ra a Pilis-hegységen át Esztergomnak (*Salva*), illetőleg Nyergesujfalunak (*Crumerum*) haladó úton¹ Pilis-Csabánál, egy *tribunus* állomását konstatálhatjuk. *C. Cal. Faustianus trib(unus) mil(itum) leg(ionis) III Fl(aviae)* ezen a máig erdős vidéken a védelmező *Apollon*nak (*Apollini conservatori*)² és oltalmazó *Dianának* (*Dianæ conservatori*)³ szentelt oltáraival nem pusztá állomásjelzője a Dunamellékre került singidunumi legiónak; hanem a két istennőről Felső-Germániában s különösen a Taunus-hegységben és a Schwartzwaldban kialakult népies *mithosa* elterjedését is dokumentálja.

A germaniai táborhelyeken mutatkozó *Apollo-cultus* jelentőségét Domaszewski fejtette meg a maintzi tábor védszentjeiről⁴ szóló magyarázatában. A harcziás galloknál *Apollo*, az *éltető*, a

¹ Vásárhelyi Géza: Az Aquincumból Brigetióba vezető római út irányáról. Arch. Értesítő 1892. évf. 71. laptól.

² Corpus III. 3631. Pilis-Csabán a templom előtt: *Appolini conservatori C. Cal. Faustianus trib(unus) mil(itum) leg(ionis) III Fl(aviae) v(otum) s(olvit) l(ibeus) m(erito)*.

³ Corpus III. 3632: *Dianæ conservatori C. Cal. Faustianus trib(unus) mil(itum) v. s. l. m.* A megtartó Dianának *C. Cal. Faustianus* a III Fl. legio tribunusa.

⁴ Alfred von Domaszewski: Die Schutzgötter von Mainz. Archiv für Religionswissenschaft IX. 149—158., majd Abhandlungen zur römischen Religion cz. gyűjteményes munkájában. 1909. Leipzig u. Berlin. Teubner. 132—133. l.

fontartó *Salus* párjaként, *Granus*¹ helyi elnevezéssel uralkodott a lelkeken s társnőjét *Sirona*² néven tisztelték. Utóbbit a rómaiak Dianával is azonosították, miként azt az eredetileg *Sironának* szentelt wiesbadeni gyógyforrások (*Aquae Mattiaeae*)³ tanusítják, melyeket a rómaiak *Diana Mattiaeae*ről neveztek el. A Schwartzwaldban Badenweiler fürdő nemtője szintén *Diana Abnoba* vala, miután *Abnoba* épen a Schwartzwald géniusául szolgált. Sőt *Sirona* nemcsak *Salussal*,⁴ hanem *Hygieiával*, az egészség istennőjével is azonosabb a faimingeni hévvezeknél.⁵

Aquincum közelében *C. Cal. Faustianus tribunus militum* tehát *Apollo conservator*nak és *Diana conservatrix*nek, mint a csaták veszélyei közt fontartó, védelmező istenségeknek ilyen, a Rajna mellékén lelkebe vésődött hittel s talán épen harciba készülőleg, avagy abból diadalmasan megtérőleg áldozhatott. A tribunus militummal egyenlő rangú képviselője a leg. IIII Flaviának Aquincumban *L. Naevius Campanus*, ki mint *praefectus kast(rorum)*, a mai térparancsnoksággal egyenlő functiót végezhett. Reá tartozott e szerint a tábor gondozásával, az őrség nyilvántartásával a legio II adiutrix zászlószentélyének őrizete is. És ebben a szentélyben családja és ő maga részére külön is sietett a *Felsőbb istenségek (Majores sancti)*⁶ kegyeit biztosítani.

¹ Corpus XIII. 5315: *Apollini Grauno Mogouno aram.*

² Corpus III. 5588, 11903. Rætiába Hausen (Dillingen és Lauingen közt) Domaszewski szerint: (*deus sanctus Apollo Salus et de)a sancta Si[rona]*. Mommsen ugyan (Fortun)a sanctæ si[gnum] ajánl, mert Fink a bajor akadémia kiadványaiban 1889. 2., 96. lap. A Corpus VI. 36. is *Sirona*nak említi *Apollo Granust.* Corp. XIII. 7570. *Sironæ: C. Julius Restitutus cfurator) templi d(e) s(uo) p(osit)*. *Sironának* C. Julius Restitutus templomgondnok a maga pénzén emelte.

³ Corpus XIII. 7565: *Antonia M... ea T. Porci Ruf(ia)ni leg(ati?) (l)eg(ionis) XXII pr(imigeniae) ptiae) f(fidelis) [pro sa]ll(ute) Porciae Rufinae filiae su(ae) D(j)anae M(a)t[ti]aeae voto signum posu(it).*

⁴ Corp. XIII. 5334.

⁵ Corpus III. 5873. *Apollini Grauno et Sanctae Hygieae = Apollo Graunusnak és a szentséges Hygieiának.*

⁶ Corpus III. 3468: *Maioribus sanctis L. Naevius Campanus (praefectus) Kast(rorum) leg(ionis) IIII Fl(aviae) pro salute sua et suorum v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Ezek a főistenségek: Jupiter, Neptunus, Mars, Apollo, Vulcanus, Mercurius, Juno, Minerva, Venus, Vesta, Ceres, mint dii consistentes. Ezekhez csatlakoztak az etruscok titokzatos istenségei (dii selecti). L. Nævius Campanus ily módon az egész Olympus lefoglalta a maga és övéi javára.

De Aquincumból a legio III Flavia különítményének parancsnokát is megnevezhetjük *M. Caec. Rufianus Marianus trib(unus) lat(iclavus)* személyében. Az ő áldozása mindenképen nevezetes, mert a *Lares militares*, vagyis a tábori szentély istenségei mellett, mely cultus elterjedését Domaszewski a császári ház tagjainak istenítésével egyidejűnek hajlandó tekinteni, tribunusunk *Jupiter Ammonius*nak¹ is tisztelője vala. De még nevezetesebb, hogy ez a tribunus laticlavus a capitoliumi Jupiter elé merte sorozni a semita eredetű *Ammonius*t, a mi nyomatékos tanúsága a keleti elem és cultura uralmának is. Domaszewski² utalva Zangemeister³ ama nézetére, hogy Septimus Severus felesége magát *Julia Doinna* néven istenítettvén, Carthago védszentjével *Juno Caelestissel* is azonosult, s Caracallát Sol invictusként imádták, M. Cæcilius Rufinust Alsó-Pannonia helytartója: *Q. Caecilius Rufinus Creperianus* fiának minősíti, miután ez a Aquincumban Juno Caelestisnek szóló oltárán kívül egy Jupiter oltárával ismeretes.⁴ Hogy hivatalos minőségben történt az áldozás, azt Aquincum praetoriumában több más, legalább Commodus koráig keltezhető áldozás⁵ is

¹ *Jupiter Ammonius* (9-ik sor a CIL III. 3463): *Hammoni J(ovi) o'ptimo m(aximo) et Laribus salutaribus ceterisque dis deabusque Rufinus trib(unus) lat(iclavus) leg(ionis) IV. Fl(aviae) v. s. l. m.*

² Alfr. v. Domaszewski: *Die Religion* 73. l.

³ Zangemeister: *Korrespondenzblatt d. Westd. Zeitschr.* 1894. évf. 187. hasáb: *Soli invicto imp(eratori) C. Paulinius Justus b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis)*. A császárnak, mint győzhetetlen Napistennek C. Paulinus Justus consuli beneficiarum. Ugyanott; *Virtuti invicti imp(eratoris) C. Paulinius Justus b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis)*. A győzhetetlen császár jószágának stb.

⁴ CIL III. 10415: *J(ovi) o'ptimo m(atimo) Q. Caecilius Rufinus Creperianus co(n)s(ul) leg(atus) Aug(ustorum) pr(o) pr(aetore) v. s. l. m.*

⁵ CIL III. 10396., 10399. és 10438: *Pudens leg(atus) aug(usti) pr(o) pr(aetoretól)*. Ez 195/6-ban Brambach feliratára Nr. 6 szerint Alsó-Ger-

igazolhatja. Domaszewski¹ felfogása szerint *M. Caecilius Rufinus* atyjánál látogatóban járva kaphatta a leg. IIII Flavia tribunus laticlaviusává történt kineveztetését s annak örömeire és hálájára sietett a leg. II adiutrix tábori szentélyben áldozását bemutatni. Minthogy azonban *Caracallától* kezdve a legiók a császár nevét is befoglalják jelzőikbe s habár erre nézve a leg. IIII Flaviát csak Gordianustól² nyújt igazoló példát, azért a szóban forgó áldozást Domaszewski mégis *Septimius Severus* korából hajlandó keltezni.

Csakhogy a leg. IIII Flavia Felixet nem csupán ez a nevezetes áldozása örökíti meg Aquincumban s ha *M. Caec. Rufinus Marianus tribunus laticlavus*nak idevaló szereplését nem bírnök is teljes hitelességgel a marcomann háborúk idejére igazolni, ott vannak a legiónak ez időbeli többi kétségtelen szolgálati emlékei. Ilyen mindjárt a leg. IIII Flavia egyik *medicusa*,³ tehát katona orvosa, a kit özvegye itt gyászolt meg. Még nyomatékosabb e korbéli hirmondóink a többféle alakjukkal, megannyi külön vexillatiót képviselő bélyegnyomatok. Mommsen Tivadar 1873-ban a Corpusnak Pannoniát tartalmazó III. kötetében mindjárt Aquineumra utalá a N. Múzeumnak akkoriban még ismeretlen származású LEG IIII F téglabélyegeit.⁴ Azóta ennek a gyantásnak helyessége fényesen beigazolódott, sőt ma már a legio erődítéseinek helyét, célját is képesek vagyunk kijelölni. Ó-Budán a Filator-gátnál⁵ mutatkozó LEG IIII F, valamint

mania legatusa s így Alsó-Pannoniát Commodus idejében kormányozhatta. CIL III. 10470: *L. Cassius Marcellinus leg. aug. pr(o) pr(aetore) co(n)s(ul) des(ignatus)* szintén Caracalla előtt. 10436: *Afius Avitus* az idősb és ifjabb Philippus alatt.

¹ A. v. Domaszewski: Die Religion 73. lap, 210. jegyzet.

² CIL III. 8154. Belgrad: Leg. IIII Fl. fel(ix) Gordiana; 8173: leg. IIII Fl(avia) S(everiana) A(lexandriana); 8148: leg. IIII Flavia Galliena.

³ Corpus III. 3537. Töredék . . . *miae medic(o) leg. IIII Fl. m(a)rito pientissimo Aur. Mai . . . uxor infelicissima*) = a leg. IIII Fl. orvosának, a kiváló kegyességű férjnek, a legszerencsétlenebb özvegy.

⁴ Corp. III. p. 472. n. 3753 ismeretlen lelőhelyről a N. Múzeumban.

⁵ Corp. III. 10663: a) Ó-Buda a Filatori-gáttól a N. Múzeumban L. // IIII F és LEG //) F.

az átellenes Rákos torkolati egyszerű, jelzőtlen LEG IIII nyomatok¹ nem kézzelfogható tanúságlevelei-e annak: hogy a legio idekerült vexillatiói a hajóhid kikötőjében bizonyára a quad betörők által okozott rongálások helyreállítását tekintik legsürgősebb feladatuknak?

Sőt a legio csapattisztjeiből szintén többet név szerint megörökít Aquincum adattára. Ime mindjárt a legio egyik századosa: *M. Julius Victorinus centurio* leg. IIII Fl.,² a kit Aquincumban ért utol a halál. Egy másik kötoredék egy *centurio frumentarius*³ emlékét őrzi. A *frumentariusok* nem csupán a nevekből következtethető élelmezési tisztet látták el, s nem kizárólag a modern hadsereg intendansainak elődei. Rómában⁴ t. i. a provinciális helyőrségekből berendelt, vagy önkényt jelentkezett katonák alkoták a *frumentariusok* csapatát, mely ott futári, sőt titkosrendőri szolgálatokra is be vala osztva. Így találkozunk ott a felső-pannoniai leg. I adiutrix (első segédlegio Brigetioból Corp. VI 3332) a leg. X gemina (a X. ikerlegio Corp. VI 3332), Felső-Mæsiából a leg. VII Claudia (VI 3347 Viminatiumból: Kostolac), Daciából a leg. V Macedonica (VI 3344 Potaissa: Torda) s a leg. XIII gemina (XIII. ikerlegio, Apulumból Gyulafehérvár) képviselőivel. A *frumentariusok* e szerint nem feküdtek okvetetlenül abban a tartományban, melyhez őket csapatállományuk alapján számíthatnók. Ennek daczára az *aquincumi centurio (f)rum(entarius) [leg I] III F. F.* mégis azzal a hadosztálylyal kerülhetett oda, melynek idejutását a marcomann háborúk kitörése következményeül vagyunk hajlandók minősíteni. Ekkor ugyanis úgy hol márczius és augusztus

¹ Ugyanott b) L. G IIII.

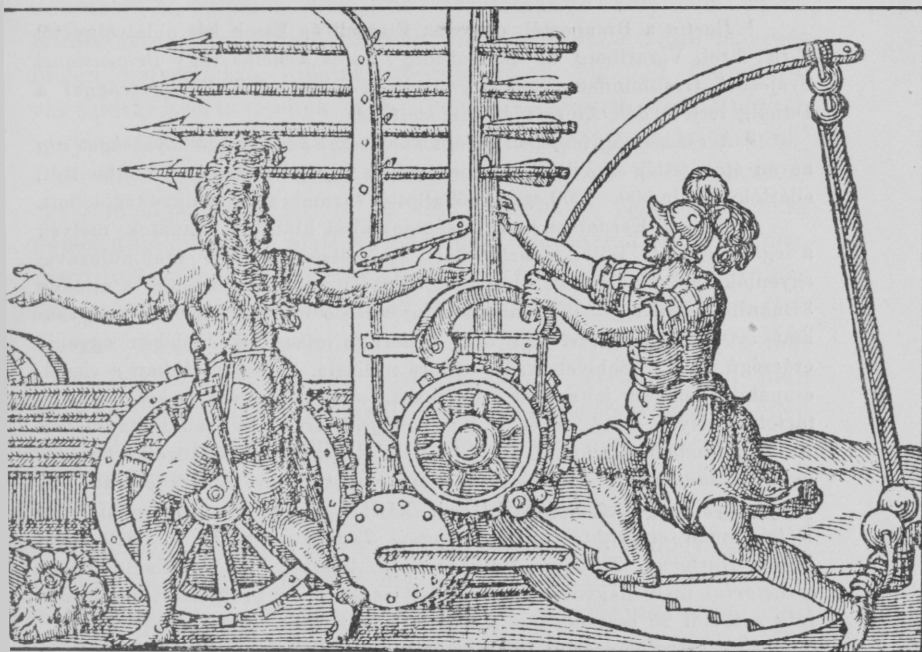
² CIL III. 3555 töredék: *D(is) M(anibus) M. Julius Victorinus c(enturio) leg(ionis) IIII Fl(aviae) Sphinc. IIIII* Az istenek kezeibe! *M. Julius Victorinus* a IIII. flaviusi legio századosa.

³ CIL III. 3578 a N. Múzeumban szintén töredék:

ANO	... ano
RVM	[(centuriani) f]rum.
III F F	leg I]III F. F.

⁴ CIL VI. 3331—3365 a germaniai és dunamelléki legiókból Rómába összpontosított *frumentariusok*.

23-ika közt mehetett végbe a *bellum Armeniacum et Parthicum* szerencsés befejezéseért engedélyezett diadalmenet. Akkor részesülhetett Verus Marcus Aureliussal a IV. imperatori acclamatióban; akkor vették fel együttesen a *Medicus* s Marcus még külön a *Parthicus maximus* jelzőt.¹ A 166 tavaszán tehát még csak

Római hadigép (Catapultæ).

semmi jelét nem észlelte a császári kormány a fenyegető veszedelemnek, mert hisz máskülönben alig bocsátják vala el márczius vagy ápril hóban² a csakhamar szintén veszélyeztetett

¹ CIL VI. n. 360 szerint 166 augusztus 23-án már viselték ezeket. Vesd össze Mommsen nyilatkozatát CIL III. Supplementum 1992. lapján a LXXIII (LXI Ephemeris II, p. 400) diplomához tartozó 1. jegyzetben.

² CIL III. Supplem. 1991. l. n. LXXXIII (LXI Ephemeris II, p. 400) a Regensburgban talált s ugyanott őrzött elbocsátó diploma.

Raetia¹ tartomány három lovas alajában² és 13 gyalog cohorsában³ kiszolgált legénységet, a hogy pár hónap mulva távol a birodalom zugaiból kelljen a dunai határ védelmezőit összetoborzani.

A bemutatott leletekkel kellőleg beigazoltak tekintvén a

¹ *Raetia* a Brennertől délre az Eissach és Etsch két oldalvölgyétől É-ra Tirol, Vorarlberg és Bodeni-tóig (*Lacus Venetus* vagy *Brigentinus*) Svájczból Graubünden; Salzburg nyugati része, déli Bajorországgal a Dunáig terjedt déli Alpesvidék tartozott oda.

² A császárság idejében a legióval össze nem függő lovasságot *ala* néven emlegették s az illető nép nevével és folyószámmal is, ha több volt, ellátták. Az *ala* 500–1000 emberből állott s turmakra *decuriákra* tagolódott.

³ *Cohors*. Kezdetben a szövetségesek által kiállított csapatok, melyek a legiók mellett külön zászló alatt szolgáltak s a legio manipulusával egyenlők valának. Marcus alatt a legio manipulusai megszűntek s minden 3 manipulusból egy cohors alakult. Így a legio 10 cohorsra oszlott, egyenkint 300–600 emberrel. Az első cohors a császárok idejében egyenlő erősségű vala a többivel. Azért cohors *miliaria*. A provinciákban a segédcsapatok nemzeti jellegüket, ruhájukat, olykor fegyverzetüket is megtartották. Ilyen a *cohors Aelia Dacorum (miliaria)* 146-ban Britanniában Ambyglannában (Diplom LVIII), melyet *Aelia* jelzőjéből következtethetőleg *Hadrianus* vagy *Auloninus Pius* szervezett. Egy *cohors Dalmatorum* 124-ben szintén Britanniában (Dipl. XLIII), egy *cohors I Pannoniam et Dalmatorum equitata (cives) R(omani) Trajan* alatt CIL X. 5829. Több cohors *Raetorum*, *Thracum*, *Breucorum* stb. létezett. Volt testőrlegio *cohors (praetoria)*, mely nagyobb zsold mellett csak 16 évi szolgálatot kötelezett, míg a többit 25 esztendeig s még tovább tartották fegyver alatt.

Fegyverzetük szerint is elnevezték őket *ijuszok (sagittaris)*, parittyázók (*fundatores*), paizsosok (*scutatores*), hajító dárdások (*cohors gessatorum*) stb.

Taktikailag *coh. peditata* (gyalogos), *coh. equitata* (lovasított) cohorsok szolgáltak. Erősségükre *coh. quingenaria* = 500-ás és *coh. miliaria* = ezeres (∞). Hygienius szerint a *coh. miliaria equitata* 760 gyalogost (*pedites*), 240 lovas, s a *coh. quingenaria equitata* 380 gyalogost, 120 lovas számlált. Így Beosztuk szerint a *cohors peditata miliaria* 10 centuriát, a *quingenaria* 6 centuriát számlál. A lovas alak turmakra oszlottak. A *coh. I Augusti Lusitanorum* Kr. u. 156-ban 363 *pedites*, 114 *equites* és 19 *dromedariiból* állott. Ily módon az 500 cohorsban 6 gyalog centuria mellett 3 turma lovas szolgált; az ezeresben pedig 10 centuria gyalog mellett 6 turma lovas. Lásd bővebben Cichorius C.: *Die Auxiliar Cohorten des röm. Heeres*. Pauly Wissowa: *Reallexicon u. Sonderabdruck*.

leg. III Flaviának 166-ra határozódó pannoniai kíséret szolgálatainak okait és kiterjedését, térjünk át most Felső-Moesia másik legiójától a legio VII Claudiától ugyancsak Pannonia területén mutatkozó maradványok vizsgálatára.

A leg. VII Claudia Krisztus után 18/19-től számíthatólag Dalmatia helyőrségéhez tartozván és Salonában feküdt a parancsnoksága. M. Furius Camillus Scribonianus helytartó 42-iki lázadásakor, bár eleinte szintén hozzápártolt a legio is, még idején helyrehozva hibáját zászlajához a leg. XI Claudiával visszatért. Ezért viselték címükben a *Cl(audia) p(ia) f(ulensis)*, vagyis a császár nevével a jámbor, hívséges jelzőt kaptak jutalmul.¹ Dalmatiai emlékei is ezzel a címmel szólnak s a 22 feliratról egy sem képviseli a Kr. u. 42 előtti időket. A pannon dalmata népek alig félszázad alatt annyira megjuhászodtak, hogy 62-ben Nero császárnak a parthusok ellen megindított mozgósítása alkalmával, az időszámításunk kezdetétől² az Alduna mellett szolgált legio V Macedonicát (ötödik macedoniai legio),³ a már elébb odahelyezett leg. IV Scythica (a IV. scitha legio) után Syriába indította az új hadi rend szervezésekor már minden aggodalom nélkül Dalmatiából vonható ki azok helyettesítőit. Tacitus Annalese XIII. 35. ugyanazt a felfogást támogatja, mintha a leg. IV Scythica elébb Germaniába került volna s csak onnan rendelte Nero császár keletre. Csakhogy Tacitus épen ennél a kényes helynél mellőzte a legio útbaigazító számát s az Annales XIII. 35. *adiectaque et Germania legio cum equitibus alariis et peditata cohortium*,⁴ részint a leg. XII

¹ Dio Cassius LV. 23, 4; LX. 15, 4.

² Téglás G.: Újabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetéhez Trajanus fellépéig. M. Tud. Akadémia 1894. 14. l. 7. rajz a Gospodin szirt Tiberius táblán. Kr. u. 33-34-ben és 23. l. 8. rajz a Boljetinske reka torkolati Tiberius tábla 9 km. lennebb Izlas zuhatag irányában. A két legio ezen emléktábla után is ott állott s 34-ben együttes állomásozását egy Arretiumból felirat. (Arezzo Etruriában.) CIL XI. 1835. (Dessau 969) is hirdeti.

³ Tacitus Annales XV. 6.

⁴ Hozzáadatott Germaniából a legio ... lovas aival és gyalog cohorsaival.

Fulminata,¹ részint mint Grotefend,² Mommsen³ és a leg. III Gallicára értelmezte. Filow Bogdán⁴ igen meggyőző érvekkel mutatta ki, hogy itt csakis a távoli mozgósításra egyedül felhasználható leg. IV Scythicáról lehet szó, melyet 62-ben, mikor a leg. V Maced. is Syriába parancsoltak a leg. XII Fulminatával már ott állónak tudott. (Annales XV. 6.) *Quarta et duodecima legiones addita quinta, quae recens Moesia exiit erat.* (A IV. és XII. legiókhoz osztatott az V-ik, mely csak imént vonatott ki Mœsiából.) Filow nagyon valószínűvé teszi, hogy Tacitus eme pontjában Germania helyén tulajdonképen Mœsia értendő s itt tollhibának⁵ kell fennforognia. Az ő felfogása értelmében a leg. VII Claudia a leg. V Macedonicát válthatta s még elébb a leg. VIII Aug. Pannoniába helyeztetett a leg. IV Scythia utódjául. Minthogy még elébb bevonult volt a leg. III Gallia is 69-ben a császárválasztó háborúskodás már három legiót talált Mœsiában, melyek Othonak⁶ 2000 embert küldöttek, de 69 őszén a leg. VII Claudia is Italiába vonult s Cremonánál⁷ részt vett a császárválasztó legiók harcában.

A leg. VII Claudia 70 első felében visszakerülvén régi helyőrségi állományába, nagy hihetőséggel már akkor elfoglalta a mai Kostolacnál Viminaciumban, a későbbi Felső-Mœsia fővárosában állomását. Innen tehát a legjobban kezeügyébe esett Sirmium, a mikor a marcomann támadás okozta riadalomban a még közelébb állomásozó, de a Pannonia felvidékeire lefoglalt leg. IIII Flaviától többé már nem telhetett a segítségnyújtás.

¹ Borghesi, Ouvres IV. 229. és Nipperdeynak Tacitus XIII. 35-hez szóló magyarázatában. Realencyclopædie (1846) IV. kötete 876. l.

² Grotefend Pauly: Real-Encyclopædie (1846) IV. köt. 876. l., a legióhoz írt magyarázatában.

³ Mommsen a Monumentum Ancyranum első kiadásában a 46. sz. szóló észrevétel. Innen Schiller: Geschichte der röm. Kaiserzeit. Gotha, 1883. I. 349, 4. jegyzete.

⁴ Filow: Die Legionen 8. és 20. l.

⁵ Filow, Die Legionen der Pr. Mœsia 9. l.

⁶ Suetonius, Vita Vespasiani; 6 Mœsiaci exercitus bina e tribus legionibus milia, missa auxiliis Othoni. A mœsia helyőrség három legiója 2000 embert küldött Otho segítésére.

⁷ Tacitus, Historia III. 21.

Kostolactól a Dunán Belgrádig s onnan a Száván fel Mitrovi-
caig vízfárművekkel juthattak leggyorsabban el a legio ama vexil-
latioi, melyeket Sirmiumban három bélyegváltozat képvisel és
pedig:

1. LEG VII CL P F = *leg(io) VII Cl(audia) P(ia) f(fidelis)*.¹
2. LEG VII CL K.²
3. LEG VII CL.³

A legio zömének magának is nehéz feladatot kelle Vimi-
nacium környékén megoldania, minthogy a Morava völgye a
Balkánon kaput tárt a betörőknek s így saját tűzhelyén kelle
őrséget állania.

A midőn ily módon Pannonia különböző pontjain feltűne-
dő leg. IIII Fl. a leg. VII Cl. leleteket Felső-Moesia helyőrsé-
géből a marcomann háborúk kitörése után hamarosan a Közép-
Duna mellékére rendelt segélyhadak állomásjelzőiül minősít-
hetők, egészen más időkre utalják adataink az alsó-moesiai
helyőrségétől jelentkező emlékeinket.

A leg. XI Claudia Dalmatia haderejéhez tartozott egészen
Vespasianusig. Ez a legio is, mint társa: a leg. VII a 42-iki
lázas idején tanusított hűsége jutalmául kapta a *Cl(audia)*
*μ(ia) f(fidelis)*⁴ jelzőt. A Cremonánál⁵ Vitellius hadvezérei ellen
69 októberében Otho zászlaja alatt győzelmes Pannonia és
Moesia legiók⁶ közt még nem volt jelen a leg. XI Cl. De a
mint Verona és Cremona közt, és azután csakhamar Brederiæ-
cumnál Otho csatát veszelve életét kioltá, a dunai legiók Vespa-

¹ Kubitschek: Arch. epigr. Mitt. IV. 120. l. a zágrábi múzeumból.
Ljubić, Viestnik II. 74. l. Liebel: Jahreshefte des österr. archæol. In-
stituts 1900. Beiblatt 105. CIL III. 10666, 2328. 187. lapján. Ljubić,
Viestnik VIII. 5. l.

² CIL III. 2328. 187. lap. CIL III. 13394 ad n. 10666 a zimonyi
reáliskolánál: a) LEG VII CL; b) LEG VII CL K. Brunsmid: Viest-
nik XI. 39. l.

³ CIL III. 13394 ad n. 10666, X. 2328. 187. l. Ljubić, Viestnik VIII. 9. l.

⁴ Dio Cassius LV. 23, 4; LV. 15, 4.

⁵ Mommsen a cremonai csatáról. Hermes V. 1871. 169—173. l.

⁶ Tacitus Historia III. 21.

sianushoz pártolának, 69 végén a leg. XI Cl. is csatlakozott.¹ Majd Mucianus Syria legatusa és Vespasianus megbizottja, a leg. VI Ferratával² még 69-ben szintén megérkezvén a nemrég alakult leg. II adiutrix bevonásával ily módon a leg. III Gallia. VI Ferr., VII Claud., VII Galba, VIII Aug., XI Claudia és XIII gemina³ segíték trónra Vespasianust. A szintén pártjukon álló leg. I adiutrixot Otho legyőzése után Vitellius Hispaniába⁴ rendelvén, az távol maradt a római mérközésből. Vespasianus a leg. III Gall. Syriába régi állomására helyezé vissza s ugyanekkor csatlakozhattak a többi syriai vexillariusok⁵ is. De Macianus Italába érkezése után a leg. VII Galbát jónak látták Pannoniába visszahelyezni, nyilván tartván attól: hogy *Antonius Primus* pannoniai helytartót s a Vespasianus párt vezetőjét az érte lelkesülő legiók szintén ellencsászárul kiálthatnák ki.

Ilyenformán 70 elején Vespasianus öt legiót talált Italiában és pedig: a leg. VII Cl., VIII Aug., XI Cl., XIII Gem. és II Adiutr. Minthogy pedig Germania helytartója *Civilis*, ki az ideig Vespasianus híveként alakoskodott, most levetvén az álarcot, nyíltan szembeszállott,⁶ Vespasianus a győztes legiók néhányát küldé ellene. A Tacitus Historiája IV. 68. jelzett győztes legiók (*legiones victrices*) azonban oly hiányosan vannak a különféle kiadásokban megnevezve, hogy ezek állományát biztosan kijelölni alig lehetséges. Szerencsére a leg. VIII Aug. és XI Claud. kiküldetésében valamennyi magyarázó egyetért s azért a legtöbb kiadásban nincs is a többi megnevezve. Pedig a leg. II Adiutr. is mozgósítva vala, csakhogy azt Tacitus Historiája IV. 68. nem nevezi meg, miután nem tartozott a *legiones victricesek* közé. Germaniába került utóbb a leg. I adiutrix is, csakhogy ezt, mint említők, Otho leverése és öngyilkossága után Vitellius Hispaniába tüstént vezényelte. A *medici Tacitus-codex*

¹ Tacitus Hist. III. 50.

² Tacitus Hist. II. 83.

³ Filow: Die Legionen der Provinz Mœsia. Klio. VII. Erstes Beiheft. 1906. 28. l.

⁴ Tacitus Hist. II. 67. Vesd össze II. 86. és III. 44.

⁵ Beuchel: De legione Romanorum I. Italica. Lipsiæ, 1903. 51. l.

⁶ Tacitus Hist. IV. 54.

szövege a három győztes legiót: uim, xj, unj-t jelezvén, a felismerhető leg. VIII Aug. a leg. XI Cl. mellett még egynek kellett Germaniába vonulnia. Ily módon a leg. VII a XIII gemina körül forog a vita, melyek közül amaz Mœsiában, emez Pannoniában szolgált azután tovább. Pfitzner¹ leg. VII Cl., XI, VIII-ra Mommsen,² leg. VIII, XI, XIII-ra magyarázza a medici codex vitás szavait a míg Filow³ egyiknek sem adván igazat, Josephusra támaszkodva leg. VII, XI és XIII mellett dönt.⁴

Hogy a leg. XI Cl. részese vala a Civilis ellen folytatott expeditiónak, azt a legio egyik századosának Tifernum Mataurenseből (ma Citta di Castello) a Tiberis forrásától elékerült sírkövével még teljesebb bizonyosságba hozhatjuk. L. Aconius⁵

¹ A medici kézirat uim, xj, unj három szavát Pfitzner: Geschichte der römischen Legionen von Augustus bis Hadrian. Leipzig, 1881. 66. l. VII. Cl., XI és VIII-ra Mommsen, Hermes XIX (1884) 440. l. és Römische Geschichte V. 145. l. leg. VIII, XI, XIII-ra magyarázza. Pfitzner álláspontját követik Schiller: Geschichte der röm. Kaiserzeit. I. köt. Gotha, 1883. 504, 5. Ritterling: Zur römischen Legionsgeschichte am Rhein. Westd. Zeitschrift XII (1893) 110. és Beuchel: De legione Romanorum I Italica. (Az első római legióról.) Dissertatio. Lipsiæ, 1903. 47. l.

² Mommsen 2. Hermes XIX. 1884. 440. l. és Römische Geschichte V. 145. l.

³ Filow: Die Legionen der Provinz Mœsia. 31—32. l. Josephus bellum Jud. VII. 4, 3. l. utalólag.

⁴ Nero alakította a misenumi hajóhad legénységéből.

⁵ CIL XI. 5992: *L. Aconio L. f. Clu. | Staturae | (centurio) leg. XI C(laud.) p. f. leg. IIII F(laviae) f. leg | V Maced. leg. VII C(laud.) p. f. dou(is) donato ab imp. Traiano | Aug. Germ. ob bellum Dacic. | torquib. armill. phaleris | corona vallar. et apriorib (sic) principibus eisdem donis donato ob bellum Germa. | et Sarmatic. a divo Traiano | ex militia in equestrem | dignitatem translato | Arimini pontiff(ici) quinqu(uennali) | Tijrni Mat(aurensis) flumini pontiff(ici) | L. Aconius Statura fel. | et testamento eius L. Aconius Staturának a leg. XI Cl. p. f., leg. IIII Fl. f., leg. V Maced, leg. VII Cl. p. f. századosának, ki Trajanus császártól a dák háborúban nyaklánczokból (a torques arany vagy ezüst vala), karperecekből, (szintén) vitézségi érmekből és sánczvívási koszorúból és két elődjétől a germán és szarmata háborúkban ugyanilyen kitüntetésekben részesült. Néhai Trajan császártól a katonaságtól lovagi méltóságra emeltetvén, Ariminia (= Rimini) quinquennalis pap, Tifernum Mataurenseben főpap és quinquennalis pap vala. A felirat Trajan halála*

pályafutásából (cursus honorum) kitetszőleg centurioságát is a leg. XI Cl.-nál kezdte volt meg. Onnan a leg. III Fl., majd a legio Maced. került s végül ismét a leg. VII Cl. jutott. Trajanustól a dák hadjáratban (*ob bellum Dacicum*), két elődjétől a germán és sarmata háborúban (*ob bellum Germanicum et Sarmaticum*) fényes kitüntetésekert nyert. A *bellum sarmaticum* Domitianus *ueb sarmata*¹ háborúját jelentheti; de a *bellum germanicum* alig azonosítható ugyancsak Domitianusnak a chattok ellen viselt expedíciójával. Ez esetben t. i. ugyanazon uralkodótól részesül vala két ízbeli kitüntetésben, nem szólhat vala a sírkő előbbi uralkodókról (a *prioribus principibus*). Világos tehát, hogy ez a *bellum Germanicum* csakis a Vespasianus alatt 73/74-ben megvívott *bellum Germanicum* lehetett, melyben Aconius, mint a leg. XI Cl. kezdő századosa vett részt.

A leg. XI Claudia meg Trajan trónralépése is Felső-Germániában találta s 100-ban Baden-Badenből (*Aqua Aureliae*, vagy Colonia Aurelia Aquensis) a leg. I adiutrixszel közös táborhelyről s *együttes emléktáblán*⁴ örökölték meg hódolatukat. Csak-

után, vagyis 118 után kelt s mivel 73-ban már százados volt, legalább 45 esztendeig viselte ezt a rangot s 65—70 éves korában végezhetette életét.

¹ Suetonius, Vita Domitiani 6. egyszerűen azt írja: De Sarmatis lauream modo Capitolino Jovi vexulit. (A szarmatáktól csupán a capitoliumi Jupiternek hozott babékoszorút), tehát diadalmenetet nem tartott.

² CIL V. 7425 (Dessau 2720): *donis donato ab impi Nerva Caesare Aug. Germ. bello Suebic. coron . . .* = Nerva császártól a sueb háborúban corona . . .

³ Feliratokban CIL XI. 5210 (Dessau 990): *res in Germania prospere gestæ* (a sikeresen folytatott germaniai harcok). Ugyanaz XI. 5271. Lásd Fabricius: Die Besitznahme Badens. 34. l. Zangmeister: Neue Heidelb. Jahrb. III (1893) 9. laptól. Trajanus *bellum Germanicum* azért nem jöhet figyelembe, mert habár a leg. XI. Cl. akkor még Germániában feküdt. L. Aconius csakis a dák háborúban vehetett részt s miután sírfelirata szerint Trajannál befejezte katonai pályafutását s a lovagi méltóságokra alkalmazta (*ex militia in equestreus dignitatem translato*) Ariminiaben (Rimini) pontifex quinquennalis és Tifirnum Mataurensisben flamen és szintén pontifex quinquennalis vala.

⁴ CIL XIII 6298 (Dessau 2286) töredék: . . . (*imp. Nerva Tra [ian] Caes. Aug. Germ.] | ponif. max. [tr. pot. . . cos . . . p. p.] | [le]g | Adi. [leg] XI Cl.* A felirat leirat CIL XIII. 197. lapja határozza 100-ra. Nerva

hogy ez az áldozás talán már útközben történt, vagy ha nem, nagyon kevéssel előzhette meg az indulási parancs vételét, mert a leg. I adiutrix mindkét dák hadjáratban¹ mozgosítva vala. A Trajan oszlopáról is megállapítható részesség tehát nem következtetett volna be, ha a leg. I adiutrix 101-re be nem vonulhat Trajan veiniusiumi táborába. A legioról legutóbb azt is hitelesen megállapíthattuk: hogy a leg. XIII geminával² Dacia első helyőrségéhez tartozott s Apulumban a közösen épített táborban a legio veteranusaitól Trajan császár üdvéért kelt áldozások³ ismereteseek. Sőt azt is igazolhatjuk, hogy a legio veteranusai viselték az apulumi legiotábor környékén, a mai katonaság kantinjára emlékeztető Canabæban a magistratus⁴ tisztséget is. Cichorius⁵ ugyanazt vitatja, hogy a két dák háború pihenőjét Dalmatiában élvezte a leg. I adiutrix, honnan, mint láttuk mindjárt

Trajan császársága tribuni méltósága második consulsága második évében az első segédlegio a XI Claudiusi legióval.

¹ Conrad Cichorius: Die Reliefs der Trajansäule. Berlin. II, 34. lap. Textband 1896; III. 36. I. Textband 1900.

² Téglás Gábor: Zur Frage nach der ersten Besetzung Daciens. Hermes. XLIV. Bd. 1909, 618—620. A leg. XIII g(emina) et leg. adiutrix prima bélyegével igazolhattuk a tábor közös alapíttatását.

³ CIL III. 1004: *Dominæ et d(is) [vagy d(eve)] | pro salut. | imp. Nerva(e) | Traiani | Caes. Aug. | Ger. Daci | L. Antonius | Apollin(avis) | veteranus) leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis)*. Az istennőknek (vagy az isteneknek). Nerva Trajanus császár üdvéért L. Antonius Apollinaris az első segédlegio kiszolgált katonája = veteranusa.

⁴ 1008 (Dessau 2476): *Fortunæ | Aug. sacr. et geni o Canabensium | L. Silius Maximus | v(et) leg. I Ad. | p. f. magistra(n)s | primus in can(dbis) | d(onum) d(at) | et Silia Januaria | et Silius Firminus*. A fenséges Fortunának és a Canabæban lakozók védszentjének (Genius) L. Silius Maximus az első segédlegio veteranusa és a Canabæ első tanácsosa szentélyt adományozott. Ezeket Jünemann is idézi: De legione Romanorum prima adiutrice. Az első segédlegióról. Lipscei értekezés. Dissertatio. Lipsiana. Leipziger Studien. XIV. 1894.

⁵ Cichorius III. köt. 57. lapjától megállapíthatónak véli, hogy a leg. I adiutrix a két dák háború pihenőjét Dalmatiában töltötte. Ennek semmi documentuma eddig s nem is feltehető, hogy miután 86-ban Domitianus a leg. IIII Flaviát onnan kirendelte, most újból legiót helyeztek volna ide, a hol a segédesapatok is elláthatták a tartomány biztonsági szolgálatát.

Trajan alatt Vespasianus az utolsó legiót (leg. III F. f.) kivonta. Mindez nem módosíthatja azt a fontos körülményt, hogy a leg. I adiutrix 101-re, a mikor a harczi trombiták Dacia ellen megharsantak, ott állhatott Trajan viminaciumi gyűjtő táborában.

A két legio eme hódolati áldozásától igen rövid időköz választhatá el a Sopronnál (Scarabantia) a régi városház helyén elékerült téglabélyegből megállapítható felső-pannoniai állomásozást. Ott t. i. a két legio még egy harmadikkal: a leg. X geminával örökíté meg munkásságát. A hadtörténelmileg mindenképen nevezetes, s a két legio menetelési irányára és időpontjára oly sokat mondó bélyegcsoport a következő:

1. LEG·I·A·D·P·F = *legio prima adiutrix p(ia) f(idelis)*.
2. LEG·XI·C·P·F = *legio XI Cl(audia) p(ia) f(idelis)*.
3. LEG·X·G·P·F = *leg(io) X gemina p(ia) f(idelis)*.

Az itt említésbe jövő leg. X gemina Hispaniából 63-ban vezényeltetett Carnuntumba (Deutsch-Altenburg) Pannonia fővárosába, honnan akkor Nero a parthusok meghódítására mozgosított haderőhöz a leg. XV Apollinarist,² miként előbb a leg. V Maced. is téve, Syriába rendelte. A távozás és a 71-beli visszatérés utáni együttes szolgálat idejét több feliratos emlék illusztrálja Carnuntum régibb katonai temetőjében.⁴ A legio Trajanus alatt Vindobonában (Wien) állomásozván, ennek valamelyik osztálya Scarabantiában, mint a Carnuntumba és Vindobonába szétágazó út csomópontján olyan katonai munkálatot végezhetett, melyhez talán a sürgősség okán az átvonuló két *idegen*

¹ Bella Lajos: Arch. Értesítő XIV. 1894. 76. l. Innen CIL III. Supplem. Ad n. 11345, 11351, 11352.

² Tacitus Hist. XV. 6. és 26. A két legio Titus judæai háborúját is végig küzdötte.

³ Josephus, bellum Judæacum VII. 5, 3.

⁴ Ritterling: Rheinisches Museum. LIX. 1904. 55. mutatta ki a carnuntumi régibb katonai temetőnek Augustusig vivő emlékét. Azóta Bormann Ernő a carnuntumi ásátások intézője „Der römisch Limes in Österreich” köteteiben szaporítá az anyagot, melyből a leg. XV Apollinaris síremlékeit Die älteste Grabersstrasse von Carnuntum. Arch. epigr. Mitth. XVIII. 222. l. a Claudius császár előtti időkből igazolta volt.

legio közreműködését, a bélyegnyomatból következtethetőleg szintén igénybe kellett vennie. -

A soproni bélyegcsoport tanúsága szerint tehát a leg. XI Claudának már 100-ban el kelle hagynia a leg. I adiutrix társaságában Germaniát s oly időben állott Scarabantiában, hogy az első segédlegio innen a hátralevő hosszú utat idején megtehette. Csakhogy Scarabantiától úgy látszik, el is vált egymástól s tmíg a leg. I adiutrix a leggyorsabb menetben haladt a daciai harcztérre: addig a leg. XI Cl. egy ideig a Közép-Duna védelmében nyert megbízatást. Erre a következtetésre jogosít bennünket mindjárt *C. Valerius Proculus eq(ues) leg. XI C(laudiae) f(idelis)* sírköve a *centuria Vindex*ből,¹ a ki alig 30 éves korában s 9-ik szolgálati évében ott Carnuntumban (Deutsch-Altenburg) elhunyt vagy elesett. Ezt a sírkövet Domaszewszki 105-re határozta, a mikor szerinte Pannoniából a *Vindobona* és környékén is megállapodott leg. XIII geminát Dacia ellen indították. A leg. XI Claudia a Daciába rendelt s ott is tartott legio helyettesítését végezhetette 114-ig, mikor a leg. I adiutrix Daciából felszabadult s Jünemann² által megállapított módon Brigetióba helyezkedett. S ez az őrszolgálat Carnuntumon alul a legfontosabb katonai pontokon megismétlődő LEG XI CL legiobélyegekkel megerősítését nyeri. Így *Brigetióban* (Ó-Szöny) 3. és Aquincumban 4., szintén mutatkoznak a LEG XI CL P F nyomatú bélyeges téglák.

Egészen valószínűnek tetszik ezek alapján, hogy a leg. XI Cl. nem is mozdult a Közép-Duna mellől mindaddig, míg a leg. I adiutrix *Daciában* missióját befejezve *Brigetióba* (Ó-Szöny) betelepídhett. Ez a csapatváltozás Pannonia kétfelé osztása

¹ CIL III. 11239: *C. Valerius C. F. Gal. Proculus | Calagurri | eq(ues) leg(ionis) XI C(laudiae) f(ides) (centuriae) Vindicis | an(nis) XXX stip(endis) IX h(ic) s(itus) e(st) t(estamenti) f(ieri) i(ussit) h(eres) f(aciendum) c(uravit) = C. Valerius Proculus C. fia Caligurrumból, a XI legio Vindex századának loyasa 30-ik életévében 9-ik szolgálati esztendejében elhalván, ott nyugszik. Végrendeleti meghagyásából örököse állíttatta Caligurrum = Caligurris, az Iberus völgyén Hispaniában a vasconesek városa, Quintilianus szülőhelye. *Calahorra* Strabonál III. 161: Καλαγορρις.*

² Jünemann: *De legione Romanorum I Adiutrice*. Lipsiæ, 1893. 27. l.

után s a leg. XV Apollinarisnak Carnuntumból Cappadociába történt áthelyeztetésével állhatott kapcsolatban. A Közép-Duna mellékén Trajan Dacia occupatiója után ép úgy gyökeresen reformálta a határszolgálatot, mint Alsó-Moesiában, hol a leg. V Macedonicát egészen a Duna delta vidékére helyezte át. A leg. II adiutrix is ezzel az új hadi renddel kerülhetett vissza Aquincumba, hol Kuzsinszky Bálint¹ megfigyelése szerint már Domitianus idejében megépíthette táborhelyét. Úgy látszik, hogy a soproni téglabélyegen említésbe jövő leg. X geminával osztozott a leg. XI Claudia a Vindobonától Aquincumig terjedő Dunapart ezidejű gondozásában. Aquincumból ugyanis Fröhlich Róbert fáradozásaival a N. Múzeum a legio egyik tribunusának oltártöredékéhez jutott. CIL III 10479: *(ra)us trib(unus) mil(itum) leg(ionis) X G(eminae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.² A Filator-töltésnek akkoriban úgy látszik kikötőül, hajóhidfőül szolgáló pontján szintén egy feletlébb régies szövegű (az örökös nevet elhallgatja) és koszorúdísz mutató sírköve³ magyarázatában Domászewski⁴ szintén annak a nézetének adott kifejezést: hogy a leg. X geminának a leg. II adiutrix végleges bevonulása előtt okvetlenül táboroznia kellett Aquincumban. Ugyanezt a feltevést a legio egyik centuriójának⁵ aquincumi sír- emléke is nyomatékosan támogatja.

Akármilyen lézagosak is ez idő szerint az ide vonatkozó leletek, azért elégséges támpontot nyújtanak mégis ahhoz a következtetésünkhöz: hogy a leg. XI Claudia Felső-Germániából

¹ Kuzsinsky Bálint: Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántúl északkeleti részét. Arch. Értesítő 1898. 115. l. és Ókori Lexicont. 188. l.

² Fröhlich Róbert: Arch. epigr. Mitth. XIV. 68. l.

³ CIL III. 10517. Fröhlich R.: Arch. epigr. Mitth. XIV. 75. l.

⁴ CIL III. 10517. füzött észrevétele. Ugyanezt hangoztatja Kuzsinsky Bálint az Ókori Lexicon Aquincum cikkében. I. 188. l.

⁵ CIL III. 3550: *Juli Atheni liberto et | heredi Juli Crescentis Q. (centurionis) leg. X gem. qui | post obitum eius verit | annum | menses tres. | Jul. Julia coniugi | carissimo f(aciendum) c(uravit)*. Julius Athenus szabadosnak és örökösének, valamint Julius Crescens fia Q. a. X. ikerlegio századosának, ki annak halála után egy évet, három hónapot élt Jul. Julia a legkedvesebb férjnek állította.

végleges rendeltetési helyére haladólag még Trajan első éveiben, az egységes Pannonia határvédelmére vala alkalmazva. Ez az ideiglenes kirendeltség azonban alig haladhatta túl Trajan éveit, jóllehet Alsó-Moesiából idáig a legio odatartozóságának legrégebb tanúságleveléül csakis azt a 131—135 közt Judæa Bettir nevű helységénél elékerült Mars-oltárt hozhatjuk fel, mely Alsó-Moesia két legiójától: a leg. V Macedonicától és XI Claudiától oda-rendelt vexillatiók 1., két századosát örökíti meg. Ha tehát a két legio képes vala már akkor a távol Judæába vexillatiókat meneszteni, saját házi berendezésével is rég elkészülhetett. Alsó-Moesiában s miként a leg. V Macedonicáról bizonyos, hogy a dákok leveretése után nem maradt Daciában, jóllehet azt Mommsen² és Pfitzner³ is így tanítják, a leg. XI Cl. is *Daciából* kivonulva helyezkedhetett Durostorumba (Silistra). Hisz az a felettebb nyomatékos katonai tekintet is a leg. XI Cl. korábbi áthelyeztetése mellett szól: mert a Tzibritza-torkolatától a Dobrudgeáig terjedő hosszú Duna-vonalat egy legio (t. i. leg. V Mac.) nem gondolhatta volna. A két legiónyi helyőrség jogi követelménye vala Alsó-Moesiának már Domitianustól beigazolható consularis jellege is. A leg. XI Cl. e szerint mindjárt a leg. V Mac.-val

¹ CIL III. 1415² ad. n. 13586. Gernier-Durand: Revue Biblique 1894. 614. l. közölte legelőször s Clermont-Gauneau ugyanazon év végén Academie des Inscriptions et Belles. Lettres de Paris XXII. 1894. 13. és 14. l. OIL. III. 13586. Gernier-Durand másolatát vette fel. Clermont-Gauneau 1895-ben Etudes d'archæologie orientale I. 1895. p. 141. (Année epigraphique 1846. n. 53.) és 1899-ben: Archæological researches in Palestina I. 1899. 465. l. megismételte. Innen CIL III. 1415² és Hubert Van de Weerd: Etude historique sur trois legions romaines du Bas Danube (V Macedonica, XI Claudia, I Italica) Paris, Louvain 1907. 184. lapján:
SVM /// | MARTI /// V /// | ET VICTOR | CENTVR //
VEXIL /// | LEG V MAC ET XI CL | // // // // // // // //
... Marti ... U ... et Victor centur(iones) vexill(ationum) legionum)
V Mac(edonicae) et XI Cl(audiae) = Marsnak U és Victor a leg. V Macedonica és XI Claudia vexillatióinak centuriói.

² Mommsen Fw.: CIL III. 1443. és 229.

³ Pfitzner: Geschichte der römischen Legionen von Augustus bis Hadrian. Leipzig, 1881. 86. 162. és 239. l.

⁴ Eutropius, VII. 23, 4. A dákoktól levágott Oppius Sabinus helytartó is consularis volt. A *Dacis Oppius Sabinus consularis* etc.

Alsó-Mæsiába érkezhettek s durostorumi táborának külzetén a veteranusok és letelepedett római polgárság canabæjanak *Canabæ Aeliana*¹ elnevezése arra a feltevésre jogosít, hogy Hadrianus, a kinek nevééről a Canabæt jelzik, a tábort már ott találta készen. Hisz ez a polgári elem csak lassankint növekedhetett odáig, míg helyhatósági kialakulást is maga után vonhatta. Ime a XIII. legio canabæja már Trajan uralkodása idején első magis-transsal² rendelkezett s mégis jóval később csakis *Marcus Aurelius* alatt, szervezkedett municipium Aureliummá,³ a polgári telep, mely utóbb municipium Septimum Apulum⁴ néven ismeretes. Aquincum is Hadrianus alatt alakult municipium Aeliummá⁵ s polgárai is a tribus Sergiába⁶ tartozának, mint maga a császár, jöllehet a leg. II adiutrix castrumának alapítása Domitianusra mutat.

Durostorumnál sincs kizárva e szerint, sőt épen a Canabæ kialakulási időpontjából következik a castrum régibb keletkezése.

¹ CIL III. 7474. Dessau 2475: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | pro salute imp. Caes. T. Aeli Hadriani Antonini Aug. Pu et Veri Caes. templum et statuam | c(ives) R(omani) et consistentibus in | canabis Aelis leg. XI Cl. | Cn. Oppius Soterichus et Oppius Severus fil(ius) eius | de suo fecerunt. Dedicatum est per Tib. Cl. Saturni num leg. Aug(usti) pr(o)pr(aetore) Tib. Cl. Juli | ano leg(atus) Aug(usti)*. A jóságos és magasságos Jupiternek. T. Aelius Hadrianus Antonius Pius és Verus császárok üdvéért, Cn. Oppius Soterichus és Oppius Severus annak fia a XI. claudiusi legio *aelius canabæ*jében a magukéból templomot és szobort emeltek. A templomot Tib. Cl. Saturninus császári proprætor Tib. Cl. Julianus császári legatussal szentelé fel. A dedicatio eme formájának jogalapja abban rejlik, hogy a dunai tartományok legióterülete (territorium legionis) a császári fiscus tulajdonát képezé Schulten szerint. (Pauly Wissowa: Reallexicon III. 1454. hasábj.)

² CIL III. 1008 (Dessau 2476) már bemutattuk *L. Silius Maximus ve(t) leg. I Ad. p. f. magistra(n) primus in Can(abis)*.

³ CIL III. 986: *Aug(ustales) munic(ipii) Aur(elii) Apli*. 180-ból; a 1132: *primus quatuor vir m(unicipii) A(urelis) A(puli)*. A négy polgármester elseje vagy főpolgármester.

⁴ Sept(imum) Apulum 976, 985, 1051, 1082, 1083. Septimus Severus után.

⁵ Renier 411. Ephem. epigr. III. 234,

⁶ CIL. III. 10495 és 10496 s Domaszewski 1691. lap a XIX. a mun. Ael. postea Septimia Aquincum. Tribu Sergia címhez írt magyarázatában.

Minden jel oda mutat tehát, hogy a leg. XI Cl. még Trajan idejében Dacia 107-beli szervezésétől 118-ig számítható időben került oda.

A midőn ily módon leleteink behatóbb vizsgálatával a leg. XI Claudia pannoniai alkalmaztatásai is megállapíthatók s azt hisszük, hogy tanulmányunkkal az eddiginél élesebb világításba helyezhetők, azokat a világtörténelmi jelentőségű csapatmozgalmakat is, melyek mindjárt Dacia occupatiója idején, a marcemann-quad háborúk kitörésekor 166-ban Pannoniát már a szomszédságnál fogva is, legkivált pedig első sorban a két Moesia exercitusának sürgős igénybevételére kényszeríték.

TÉGLÁS GÁBOR.

